

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2020 | ÅRGÅNG 24

Bokförlaget THALES

FILOSOFEN JONATHAN WOLFF skriver i inledningen till sin lärobok *An introduction to political philosophy* att den politiska filosofin ytterst handlar om två frågor: vem får vad, och vem bestämmer det? Det är förstås en grov förenkling, vilket Wolff också medger. Trots det så fångar dessa två frågor något väsentligt, nämligen att det politiska livet till stor del handlar om hur vi fördelar dels nyttigheter och dels politiskt inflytande. Båda frågor är i högsta grad närvarande i detta nummer av *Tidskrift för politisk filosofi*.

Frågan om hur nyttigheter bör fördelas är ett tema som märks i Christian Munthe och Erik Malmqvists bidrag till detta nummer. I sin artikel »Antibiotikaresistens och socialismens återkomst» argumenterar Munthe och Malmqvist för att utmaningarna med att hantera fenomenet antibiotikaresistens visar på behovet av vad de uppfattar som socialistiska lösningar på centrala samhällsproblem. Deras diskussion är inte enbart relevant för hur vi bör förstå en av dagens viktigaste samhällsutmaningar, utan även hur vi bör förstå socialism i en vidare bemärkelse.

Utöver ovanstående artikel så rymmer det här numret även tre recensioner. I samtliga fall rör det sig om uppmärksammade böcker av svenska filosofer. Ludvig Beckman recenserar Folke Tersman och Torbjörn Tännsjö's bok *Folk & vilja: ett försvar av demokratin i vår tid*. Som titeln avslöjar rör det sig om en bok om demokrati, men framförallt är det en bok som handlar om demokratins utmaningar. Tersman och Tännsjö, som tar avstamp i den sjunkande tilltron till demokratin, menar att om demokratin ska överleva så måste den omorganiseras. Framförallt behöver den etableras på global nivå, men den behöver även bli mer närvarande i våra liv, exempelvis på arbetsplatser. Tersman och Tännsjö ger dock stort utrymme i boken åt att diskutera vad demokrati är, en diskussion som Beckman fäster sig särskilt vid i sin recension av boken.

Tännsjö bidrar själv med en recension till detta nummer, när-

mare bestämt av Martin Hägglunds bok *Vårt enda liv*. Tännsjö är väldigt skeptisk till Hägglunds existensfilosofi, vilken han uppfattar som en missriktad kritik av religiös tro, och även om han i grunden är positiv till Hägglunds tankar om socialism och demokrati så efterlyser han ett tydligt försvar av de teser som Hägglund lägger fram.

Den tredje recensionen är skriven av Karl Bergman, som recenserar Jonna Bornemarks bok *Det omätbaras renässans*. Boken är dels en kritik av samtidsföreteelser, såsom exempelvis New Public Management, men försöker också visa på att vi idag lever i ett »mätbarhetssamhälle». Detta samhälle kännetecknas av villfarelsen om att allt av värde låter sig mätas och att det som inte låter sig mätas alltså saknar värde. Bergman, som menar att boken innehåller flera tänkvärda poänger, anser dock att boken misslyckas med att på ett övertygande sätt påvisa de samband den gör anspråk på att påvisa.

Detta nummer innehåller även en intervju med Jasmina Nedevska. Nedevska, som är universitetslektor i statskunskap vid Uppsala universitet, forskar om klimatetik och har bland annat skrivit om möjligheterna att inom ramen för en naturrättslig tradition hantera Parfits icke-identitetsproblem med avseende på framtida generationer. Om detta och mycket annat pratar hon med redaktionens Anna Wedin, i vår intervjuserie *Politisk filosofi idag*.

Med detta vill vi i redaktionen önska god läsning! Vi tar gärna emot artiklar, repliker, och förslag på recensioner, m.m. Den som vill få uppdateringar om nya nummer och förhandspublikationer kan följa tidskriften på Facebook (<https://www.facebook.com/tidskriftforpolitiskfilosofi>) eller Twitter (<https://twitter.com/PolFilosofi>). Den som föredrar att notifieras om nya nummer via e-post är varmt välkommen att meddela redaktionen. För kontaktinformation, se tidskriftens hemsida www.politiskfilosofi.se.

→

I DENNA ARTIKEL diskuterar vi hur de svårigheter som finns med att hantera fenomenet antibiotikaresistens aktualiserar socialistiska lösningar på centrala samhällsutmaningar. Efter en kort inledning där vi förklarar vad vi avser med socialism i artikeln och beskriver socialismens plats i nutida politisk debatt, följer ett avsnitt där vi översiktligt beskriver den samhällsutmaning som antibiotikaresistens utgör. Därefter diskuterar vi hur denna utmaning på olika vis ger tyngd åt argument för socialistiska lösningar på centrala åtgärdsområden. Avslutningsvis resonerar vi mer spekulativt kring dels i vad mån dessa argument kan utsträckas till andra strukturella samhällsutmaningar, t. ex. klimatfrågan, dels vad sådan socialistisk argumentation kan betyda för socialismens plats i framtida politisk filosofi.

1 Vad är socialism?

I ALLMÄN POLITISK-IDEOLOGISK diskussion förknippas ordet »socialism» vanligen med en kombination av ett sorts (odemokratiskt) styrelseskick för stater och helhetslösningar för ekonomins organisation i en stat. Det många tänker på när de hör ordet är nog ett samhälle där produktion och handel med varor och tjänster nästan utan undantag sköts av staten och drivs på politiska (snarare än kommersiella) grunder, där denna drift möjliggjorts genom konfiskering av privat egendom, samt där denna ekonomiska organisation inte går att förändra demokratiskt. Typexemplet utgörs av real- eller statssocialismen i Nordkorea, Sovjetunionen och det gamla östblocket i Europa samt Kina innan öppningen för kapitalistisk marknadsekonomi i slutet av 1970-talet. I denna artikel har vi en mer inkluderande syn på vad socialism kan vara:

1. Socialism behöver inte vara en helhetslösning för ekonomin i en stat, utan är en driftsform som kan blandas med andra driftsformer.

2. Driftsformen socialism kan förändras, införas och avskaffas på demokratisk väg.
3. Socialism förutsätter inte att privata produktionsmedel konfiskeras.
4. Socialism behöver inte innebära att just staten (eller kommun eller landsting) driver en verksamhet, utan innefattar alla former av ickekaptalistiska lösningar, t.ex. drift genom allmännyttigt stiftelse, välgörenhetsinrättning eller kooperativ, där huvudmålet är ideellt snarare än att generera ekonomisk avkastning till ägaren.

En annan aspekt av socialism i såväl filosofisk som politisk debatt är att den kopplas samman med helhetsanspråk på samhällsekonomisk effektivitet respektive särskilda rättviseberättiganden, mest kända från Karl Marx historiematerialistiska teori kombinerad med inslag i hans normativa ekonomiska tänkande, som mervärdes- och utslagningsteorin om lönearbetet i en kapitalistisk ekonomi.¹ Vi utesluter inte vare sig ekonomiska eller rättvisebaserade argument för eller mot socialistiska lösningar, men dels släpper vi helhetsanspråket hos dessa och dels lämnar vi öppet för att socialistiska arrangemang kan berättigas på andra grunder. Vi håller exempelvis öppet om man utifrån konsekventialistisk nyttoargumentation, liberala rättighetsideal, eller kristen eller sekulär pliktetik kan argumentera för socialism inom begränsade områden av samhället.

Med dessa begreppsliga och normativa justeringar tar frågan om socialism en annan form än i 1900-talets »stora» politisk-filosofiska debatter och strider. Traditionella argument mot socialism i termer av ideologisk fanatism, förtryck, oacceptabla frihetsinskränkningar och ekonomisk ineffektivitet försvinner eller försvagas. Socialism kan vara maktpolitiskt neutral, den blir en fråga om grader som anpassas till vad som fungerar och accepteras i praktiken, och den är förenlig med mycket olika ideologiska och normativa synsätt. Detta blir extra tydligt om vi ser på socialismens plats i existerande kapitalistiskt marknadsekonomiska liberala de-

mokratier. Även de mest »nyliberala» av sådana stater vidmakthåller en i stora delar socialistisk drift av militärt försvar, rätts- och polisväsende. Det beror inte på att detta är nödvändigt, utan på att det ses som lämpligt ur olika synvinklar, som kommer belysas mer nedan. Inom sådana stater finns också som regel idealistiska driftsformer av stiftelser och kooperativ, t. ex. när det gäller sjukhus, skolor och universitet. Runtom Europa är det vanligt med arbetarägda jordbruks- och industrikooperativ, och i Sverige är kollektivistiska driftsformer av liknande slag vanliga på bostadsområdet, i synnerhet genom bostadsrätts- och vägföreningar.

Frågan är således redan idag öppen om socialismens plats i en liberaldemokratiskt styrd kapitalistisk marknadsekonomi, och olika normativa teoriperspektiv kan anläggas för att söka besvara den. Särskilt intressant blir då att undersöka om det finns ett vidare utrymme för socialism inom delområden av samhället som idag sköts kapitalistiskt, och om dessa kan motiveras utifrån grundperspektiv som inte är exklusivt knutna till traditionellt vänsterpolitiska positioner. I följande avsnitt kommer vi beskriva hur hanteringen av antibiotikaresistens utgör ett exempel på hur en sådan undersökning kan påvisa goda argument för utökad socialism.

2 Antibiotikaresistens: samhällsutmaning och lösningar

ANTIBIOTIKA BÖRjade ANVÄNDAS storskaligt vid mitten av 1900-talet och spelar idag en avgörande roll för folkhälsa och sjukvård världen över. De möjliggör inte bara effektiv behandling av infektioner som annars skulle vara skadliga eller rentav dödliga, utan är också en nödvändig förutsättning för en rad medicinska åtgärder som vi numera tar för givna, såsom avancerad kirurgi, organtransplantation och vård av för tidigt födda barn. De hälsomässiga framsteg som antibiotikan medfört är dock allvarligt hotade av en växande resistensutveckling hos bakterier. När ett antibiotikapreparat används slås nämligen sårbara bakteriestammar ut medan mer motståndskraftiga stammar överlever. Genom evolutionärt urval blir de senare med tiden allt vanligare och mer seglivade. Då tvingas vården ta till mer kraftfulla preparat, mot vilka bakterierna

då utvecklar resistens snabbare. Problemet förvärras av att resistensgener kan utvecklas i en typ av bakterier och sedan spridas till andra typer genom så kallad horisontell genöverföring i alla typer av miljöer (den mänskliga kroppen, andra djur, avlopp, sjukhus, bondgårdar, vattendrag, et cetera).²

Regeringar och tunga internationella aktörer framhåller idag antibiotikaresistens (och resistens mot andra läkemedel) som en avgörande samhällsutmaning.³ Men trots att betydande resurser avsatts har problemet visat sig synnerligen svårlöst. Delvis beror detta på att utmaningen har många orsaker.⁴ Utöver medicinskt motiverad antibiotikaanvändning drivs resistensutvecklingen på av överkonsumtion inom såväl vården som livsmedelsindustrin, framförallt i djurhållning. En annan orsak är bristfällig prevention: antibiotikakrävande infektioner hade ofta kunnat förebyggas genom exempelvis bättre hygien. Dessutom finns ibland inte det optimala antibiotikapreparatet för en viss patientgrupp på marknaden på grund av tillfälliga eller långvariga leveransproblem, vilket innebär att sämre och mer resistensdrivande alternativ måste användas. Vidare sker stora utsläpp vid produktion av antibiotika, och rester av läkemedel hamnar också i miljön via avloppet efter att patienter konsumerat dem.

En viktig aspekt av antibiotikaresistensutmaningen är att de aktörer som bidrar till problemet i allmänhet saknar incitament att ändra sitt beteende. Patienter avstår inte gärna från en antibiotikakur när det innebär att det tar längre tid att bli frisk och komma tillbaka till jobbet. Läkemedelsbolag är obenägna att öka sina kostnader genom att investera i reningsteknologi i fabriker eller stärka tillförlitligheten i sina leveranskedjor. Minskad antibiotikaanvändning i djurhållningen kräver att producenter vidtar kostsamma hygienåtgärder och ger större utrymme till varje djur. Inte heller är det lönsamt för industrin att ta fram nya antibiotika eftersom läkemedelsutveckling är långsam, dyr och osäker, medan utsikterna att göra vinst på en produkt som ska användas så lite som möjligt är dåliga. Flera ledande globala läkemedelsbolag har således nyligen lagt ned sin antibiotikautveckling, och ingen helt ny typ av antibio-

tika har nått marknaden sedan 1980-talet. Effektiva politiska åtgärder på samtliga dessa områden är svåra att sälja in hos väljare, då de i slutändan tenderar att medföra högre priser på läkemedel eller mat, samt minskade inkomster eller ökade hälsorisker för enskilda.

Antibiotikaresistensutmaningen kan betraktas som ett kollektivt dilemma av det slag som i Garrett Hardins (1968) efterföljd kallas allmänningens tragedi (Roope et al. 2019). Antibiotikans verkningskraft är en gemensam resurs som urholkas av beteendet hos en mängd enskilda individer och företag vilka var och en agerar i sitt eget intresse. På sikt är denna utveckling skadlig för alla, och alla skulle vinna på att den bromsas. Att bidra till att så sker innebär dock en märkbar upppoffring för varje enskild aktör, samtidigt som dennes enskilda upppoffring har liten eller ingen positiv effekt på problemet. Var och en har därför ett intresse av att *alla andra* gör upppoffringar medan man själv slipper undan. Verkningsfulla lösningar är därmed svåra att få till stånd så länge vi förlitar oss på egenintresserade individuella aktörer som agerar utan samordning. För samordning krävs kollektiva åtgärder, exempelvis i form av att stater (eller samman slutningar av stater) förändrar incitamentsstrukturen så att olika aktörer samarbetar för en lösning av problemet.

3 Socialismens plats i antibiotikaresistenspolitik

VÄSENTLIGA DELAR AV lösningsvägarna för hantering av antibiotikaresistens rör verksamheter som idag drivs kommersiellt i de flesta länder. Särskilt gäller detta utveckling, produktion och distribution av läkemedel, samt jordbruk och livsmedelsproduktion. Men också hälso- och sjukvården drivs i ökande utsträckning av kommersiella aktörer, även i Sverige och andra länder med offentligt finansierade vårdssystem. Det finns i princip två sätt att påverka dessa aktörers beteende: genom riktade ekonomiska incitament, och genom direkt reglering som påverkar drift och konsumtion.

Vad gäller incitament kan stater investera i riktade belönings-system ämnade att göra det mer attraktivt för kommersiella aktörer att agera så att den gemensamma hanteringen av antibiotikaresistensproblemet förbättras, t.ex. investerings- och utvecklingsstöd

för nya antibiotika, eller betalning för att företag ska garantera leveranser. Vad gäller reglering kan stater exempelvis reglera läkemedelsutsläpp från produktion och konsumtion (inom vård och jordbruk), förbjuda viss antibiotikaanvändning eller –försäljning (t. ex. för jordbruket eller andra än högspecialiserade vårdenheter), eller begränsa system för tillståndsgivning och subventioner så att annat än kvalificerade utskrivningar av antibiotika fördryas.

Båda typerna av åtgärder är kostsamma. Positiva incitament innebär ökade samhällskostnader eftersom den kommersiella aktören måste få tillräckligt betalt för att leverera det som samhället eftersträvar. Reglering likaså, eftersom den kommersiella aktören kompenserar sina ökade kostnader för att följa regler i sin prissättning, vilket samhället måste kompensera i nästa led. I båda fallen måste en stat acceptera att bära tillräckligt stora sådana kostnader för att undvika negativa bieffekter, t. ex. försämrad folkhälsa eller livsmedelsförsörjning genom underkonsumtion av läkemedel, eller marknadsflykt där kommersiella aktörer av lönsamhetsskäl väljer att investera i annan produktion eller att helt lämna en marknad. Nivån på den kostnadsökning som måste accepteras är delvis beroende av mekanismer som styr prisbildning och investeringar på den internationella marknaden inom det relevanta området, t. ex. läkemedelsproduktion. Vare sig staten eller de kommersiella aktörerna kan påverka dessa mekanismer utan måste anpassa sig till dem. I detta avseende sitter staten och kapitalet ohjälpligt i samma båt, som Leif Nylén (1972) en gång träffande beskrev saken.

Situationen försätter staten i ett underläge som dess tvångsmakt inte kan rå på. Den kommersiella aktören befinner sig i en position där den kan öka sin kompensation utan att detta motiveras med egna kostnadsökningar, vilket tvingar staten att acceptera kostnadsökningar upp till den nivå där samhällsnyttan av investeringen helt uttraderas. Obalansen kan minskas genom att stater samarbetar, men försvinner ändå inte helt, då marknadsflykt till andra produkter alltid är ett handlingsalternativ för ägarna till ett företag. Det kvarstår också en kostnad i form av två slags risker. Dels finns överhängande risker att incitamenten inte leder till det önskade be-

teendet, då kommersiella aktörer tenderar att vidta minsta möjliga åtgärder för att maximera uttaget av allmänna medel, vilket skapar behov av omfattande och fördyrande kontrollsystem som ökar osäkerheten kring samhällsnyttan (Munthe & Nijssingh 2019). Dels riskerar staten att företaget av ett eller annat skäl upphör att leverera den åtrådade nyttigheten, och att inget annat företag står berett att träda in (då investeringskapitalet hellre går åt andra håll).

För en stat blir det då en öppen fråga hur samhällskostnaderna för att säkra den eftertraktade nyttigheten bäst kanaliseras. Till exempel: även om det i normalfallet är mest fördelaktigt för en stat att lämna utveckling, produktion och distribution av läkemedel till kommersiella aktörer, så kan det mycket väl vara så att delar av driften hellre ska ske i statens egen regi. Det beror på vilka bakomliggande värden och politiska normer som appliceras på frågan. Vi har i detta avseende identifierat fyra typer av värden som kan tala för socialistiska lösningar på specifika delar av det antibiotikaresistenspolitiska området. Gemensamt för dem alla är att de riktar in sig på områden där den kommersiella marknadens sätt att fungera inte förmår tillgodose viktiga och legitima samhälls- och mänskliga behov och önskemål.

(i) Samhällsekonomisk effektivitet: en socialistisk lösning kan ibland vara samhällsekonomiskt överlägsen på kort eller medellång sikt. Detta beror på de kommersiella aktörernas avkastningskrav, alternativa investerings- och verksamhetsområden, konkurrensläget, med mera. Om denna mix innebär att samhällskostnaden som krävs för att få kommersiella aktörer att leverera den värderade varan/tjänsten är för hög för att motiveras av varans/tjänstens värde, så är det samhällsekonomiskt rationellt att istället leverera den genom socialistisk drift.

Ett exempel kan vara att driva forskning och innovation av nya antibiotika inom allmännyttiga institutioner, som statliga universitet eller allmännyttiga stiftelser, snarare än att överlåta uppgiften åt kommersiella aktörer. Detta är ingen utopi, utan något som nyligen föreslagits av ledande forskare och rådgivare (Nielsen et al. 2019).

Det är dessutom en återgång till hur antibiotikan, liksom många vacciner, en gång i världen utvecklades (Singer et al. 2020). Ett annat exempel utgörs av sjukhusstiftelser i USA, vilka startat egen *tillverkning* av generiska läkemedel för självförsörjning i det så kallade Civica Rx-samarbetet (Evans 2019). I Sverige har nationell, helt eller delvis statligt ägd och driven, vaccintillverkning diskuterats sedan början av 2000-talet, och åter aktualiserats av den pågående covid-19-pandemin (Forslid 2020; Söder 2020). Då argumentet för denna slags lösning handlar om att säkerställa samhällsnyttan på kort eller medellång sikt, kan socialistiska modeller kombineras med planer på utfasning, i den mån kommersiella aktörer kan ta över när den initiala investeringen är gjord och detta är samhälls-ekonomiskt gynnsamt. Som vi diskuterar nedan kan emellertid mer permanenta sådana lösningar förordas på andra grunder.

(ii) *Undvika utpressning*: en socialistisk lösning tillåter en stat att undvika den fundamentala strategiska irrationalitet som hotar när externa aktörer systematiskt och utan övre gräns kan öka kostnaden för en vara/tjänst. Detta eftersom socialism upplöser beroendet av dessa aktörer för tillgången till varan/tjänsten. Hur starkt detta skäl är kan variera från fall till fall. Det stärks dock av två kombinerade faktorer: det finns få konkurrerande externa leverantörer (i extremfallet monopol) och varan/tjänsten värderas så högt av samhället att det framstår som nästan omöjligt att avstå från den.

Dessa båda faktorer tycks föreligga inom många delar av dilemmat med att hantera antibiotikaresistensproblemet. Ett tydligt exempel är om ett läkemedelsbolag utvecklar en helt ny typ av antibiotika. Globala patentregler skulle då ge bolaget ensamrätt att marknadsföra detta under 20 år, d.v.s. ett *de facto* monopol. Eftersom ett sådant läkemedel skulle bita på resistenta bakteriestammar som idag orsakar omfattande sjuklighet och död så skulle det vara oerhört eftertraktat. Bolaget skulle därmed kunna sätta ett mycket högt pris på produkten och ändå räkna med att sjukvårdssystem är villiga att betala – ett fenomen som är välbelagt när det gäller andra nya,

starkt efterfrågade läkemedel (Lomas et al. 2018). Men en utpressningsrisk föreligger också för redan etablerade antibiotikapreparat. Själva resistensutvecklingen gör att allt färre sådana preparat behåller sin höga effekt, och kommersiella aktörer kan då, även utan patent eller strikta monopol, prissätta dessa allt högre om det finns få tillverkare, svag priskonkurrens och alternativa produkter med högre lönsamhet att investera i även om samhällets betalningsvilja skulle öka.

Värdet av att undvika utpressning är av mer systemisk och långsiktig natur än värdet av samhällsekonomisk effektivitet som diskuterats ovan. Därigenom kan det motivera mer permanenta socialistiska lösningar, i likhet med den socialistiska organisationen av militärt försvar eller brottsbekämpning. Det kan handla om lösningar på redan nämnda områden, d.v.s. innovation och tillverkning, men även inom distribution kan socialism motiveras utifrån detta värde eftersom kommersiella distributörer kan utpressa samhället på samma vis som innovations- och tillverkningsföretag. Utpressningsrisken undviks i samtliga fall genom att det inte finns någon marknad för utpressaren att agera på. Kommersiella företag kan förstås, om de vill, utveckla, tillverka och distribuera antibiotika, men om stater eller institutioner redan är självförsörjande har de inget behov av att ingå transaktioner med dessa företag.

(iii) Stabilitet: även om en kommersiell driftslösning kan vara samhällsekonomiskt bättre på kort sikt, och även om den inte gör samhället sårbart för utpressning, så kan allmänpolitiska krav på långsiktig leveranssäkerhet tala för en socialistisk lösning. Detta blir fallet genom en kombination av marknadsfaktorer. För det första: de företag som kan leverera varan/tjänsten som värderas av samhället är antingen inte kommersiellt bundna vid just denna verksamhet utan kan besluta att närhelst ändra sitt utbud (av affärsmässiga skäl), eller så är de så pass sårbara (av affärsmässiga, politiska eller andra skäl) att kontinuerlig leverans på lång sikt inte kan garanteras. För det andra, strukturen på marknaden för den aktuella varan/tjänsten gör att ett leverantörsbortfall inte snabbt och enkelt kan ersättas av annan le-

verantör. Är dessa långsiktiga risker tillräckligt uttalade kan det vara fördelaktigt för t.ex. en stat att hellre starta och driva egen produktion av varan/tjänsten.

I fallet läkemedel involverar leveranskedjor normalt inte bara bolaget som marknadsför dem, utan även producenter av den aktiva substansen (den verksamma ingrediensen i ett läkemedel), tillverkare av slutprodukten samt distributörer och grossister, och ofta är dessa aktörer utspridda över flera kontinenter. Detta i sig innebär en sårbarhet, då det räcker att en länk i kedjan brister för att ett läkemedel inte ska nå marknaden. Sårbarheten är dock särskilt stor när det gäller antibiotika. Detta beror delvis på att de viktigaste produkterna som används idag normalt är gamla och saknar patentskydd, vilket innebär att priser och vinstmarginaler hålls nere av konkurrens mellan bolaget som marknadsför originalprodukten och bolag som tillhandahåller likvärdiga generiska alternativ. Vidare utgör dessa läkemedel, och särskilt de som är viktiga i svensk sjukvård, en mycket liten del av ett globalt läkemedelsbolags produktportfölj. Dessutom används de så sparsamt som möjligt för att minimera påverkan på resistensutvecklingen, vilket begränsar efterfrågan. Därför finns en ständig risk att bolag upphör att tillhandahålla dessa produkter av kommersiella skäl, vilket är ett växande problem i både Sverige och andra länder.⁵

Det är framför allt socialistiska lösningar för tillverkning, distribution och lagerhållning som förefaller relevanta för leveransstabilitet. Nationella beredskapslager för viktig sjukvårdsutrustning har avvecklats i Sverige, vilket i ljuset av covid-19-pandemin framhållits som ett avgörande strategiskt misstag (Pramsten 2020), och även lyfts som en viktig fråga för antibiotika (Helander 2020). Argumentet för en socialistisk modell styrks ytterligare av de utpressningsrisker som uppstår om staten istället betalar företag för att hålla stora lager. Socialistisk tillverkning, distribution och lagerhållning kan också minska stabilitetsriskerna genom att minska avståndet till användaren (t.ex. sjukhus och apotek), vilket det redan nämnda Civica Rx-initiativet illustrerar. Detta kräver dock att lokaliseringen anpassas så att närhet faktiskt uppstår, vilket talar

för lokala/regionala säkerhetslager snarare än centrala. Även om stabilitetsskäl, liksom behovet att undvika utpressning, stöder mer permanenta socialistiska lösningar finns därför utrymme för debatt om hur dessa bör utformas.

(iv) Hållbarhet: utöver krav på leveranssäkerhet har samhället en legitim förväntan att varor och tjänster framställs på ett socialt och miljömässigt hållbart sätt. Det finns en potentiell spänning mellan denna förväntan och det avkastningskrav som driver kommersiella aktörer eftersom det normalt kostar att exempelvis undvika/rena utsläpp och erbjuda anständiga arbetsvillkor. Denna spänning måste inte generera hållbarhetsbrister, men riskerar att göra det i situationer där konsumenter efterfrågar låga priser och bolag som skulle föredra att producera hållbart måste konkurrera med bolag som inte gör det och som därigenom kan hålla nere sina kostnader. Då socialistisk produktion inte har avkastning som huvudmål är den mindre benägen att drabbas av detta slags spänning (vilket förstås inte garanterar hållbarhet i andra avseenden).

Tillverkning av antibiotika är ett tydligt exempel på hur prisdriven efterfrågan och konkurrens mellan kommersiella aktörer skapar miljömässigt ohållbar produktion. När sjukvårdssystem runt om i världen köper in läkemedel väljer de ofta det billigaste generiska alternativet. Detta skapar incitament för tillverkare av aktiva substanser att hålla nere sina produktionskostnader, bland annat genom att underlåta att förhindra utsläpp. I antibiotikafallet blir effekten att tillverkningen, som ofta sker i lågkostnadsländer som Kina och Indien, leder till att stora mängder resistensdrivande avfall släpps ut i miljön. En möjlig icke-socialistisk lösning på problemet är förstås att sjukvårdssystem utöver pris också tar hänsyn till hållbarhet när de köper in läkemedel från kommersiella aktörer (Malmqvist & Munthe 2020). En socialistisk lösning kan istället vara att sjukvårdssystemen, eller andra icke-kommersiella aktörer, själva sköter produktionen på sådana sätt som redan beskrivits. Denna lösning är potentiellt mer verkningsfull eftersom att hållbarhetskännsyn kan

ges en mer framträdande plats då de inte riskerar att ställas mot kommersiella hänsyn (något som dessutom kan öka risker för utpressning och leveransinstabilitet).

4 Socialismens återkomst?

DET ÄR FÖRSTÅS en öppen fråga hur stor del av det antibiotikaresistenspolitiska området som argumenten i föregående avsnitt kan tillämpas på. Det är också möjligt att resultatet av tillämpningen skulle bli olika i olika länder, eftersom marknadens struktur kan variera ansevärt t.ex. beroende på befolkningens storlek. Vidare kan inte uteslutas att politiska signaler om planer på socialistiska lösningar kan få grupper av företag att ändra sina kommersiella bedömningar och anpassa sina strategier, så att argumentet för socialism försvagas, exempelvis genom prissänkningar. Vi tror dock att en del av de socialistiska strategier som beskrivits sannolikt kvarstår som önskvärda även i ljuset av en sådan utveckling.

En knivigare fråga är i vad mån de argument vi anfört ovan, eller kanske likartade allmänpolitiska värden, kan stödja socialistiska lösningar också på andra områden. Ofta görs analogier mellan den samhällsutmaning som antibiotikaresistens utgör och den som följer av klimatförändringarna (Roope et al. 2019). Ett annat aktuellt område är nya pandemipotenta virus, där särskilt stabilitets- och hållbarhetsproblematik som nämnts lyfts i debatten kring hanteringen av covid-19. Det finns också en mer allmän diskussion kring trenden att lägga ut samhällsuppgifter såsom vård, skola och energiförsörjning på privat entreprenad, där det vore av intresse att undersöka socialismens plats med den argumentationsstrategi vi skisserat. Samtidigt är det på alla dessa områden långt ifrån givet vad utfallet skulle bli. Varje politikområde och varje samhällsutmaning behöver bedömas på sina egna villkor.

Vi tror samtidigt att denna modell för att kritiskt diskutera socialism som ett levande politiskt alternativ för att lösa viktiga samhällsproblem innebär en möjlighet för socialismens återkomst i politisk-filosofisk, ideologisk och realpolitisk debatt. Man måste då förstås acceptera att socialism inte måste vara lämpligt på alla

samhällets produktionsområden, utan bara vissa, att de starkaste argumenten för socialistiska lösningar inte nödvändigtvis vilar på traditionellt (post)marxistisk eller jämlikhetsideologisk grund, och att den goda socialismen inte måste innebära att kapitalismen, marknadsekonomin eller demokratin överges. Vi tycker att det är ett rimligt pris för att göra debatten rikare.

Ur praktisk synvinkel har också denna slags argumentation för socialism sannolikt större potentiell livskraft än den traditionella idén om utopiska helhetslösningar. Dels drabbas den inte av sedvanliga tunga invändningar om politisk illegitimitet, förtryck och ekonomisk ineffektivitet. Dels står den inte i skarp ideologisk motsättning mot pragmatiskt sinnade liberala och konservativa resonemangsmönster. Därmed finns potential för en sådan socialism att vara politiskt hållbar även i en liberal marknadsekonomisk demokrati.

→

Christian Munthe är professor i praktisk filosofi, och Erik Malmqvist är docent i medicinsk etik och universitetslektor i praktisk filosofi. Båda är verksamma vid Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori samt Centrum för antibiotikaresistensforskning (CARE) vid Göteborgs universitet.

Noter

1 Hit räknar vi också postmarxistiska berättigandeförsök i samma anda, exempelvis G.A. Cohens (1995), och den socialistiska utopi som skisserats av Martin Hägglund (2020).

2 Utöver antibiotika kan resistensutveckling även drabba alla andra läkemedel som angriper en patogen eller malignitet. Resistens är också en känd utmaning inom jordbruket, där ogräs och skadeinsekter blir motståndskraftiga mot bekämpningsmedel.

3 Till exempel EU, Världshälsoorganisationen WHO (<https://www.who.int/health-topics/antimicrobial-resistance>), Världsbanken (<https://www.worldbank.org/en/topic/health/publication/drug-resistant-infections-a-threat-to-our-economic-future>), det globala forskningsinitiativet JPIAMR (<https://www.jpiamr.eu/>) samt AMRIA, en global allians av läkemedelsföretag (<https://www.amrindustryalliance.org/>).

4 För en uttömmande översikt över problemet, dess orsaker, möjliga lösningar och svårigheter med dessa, se Laxminarayan et al. (2013).

5 Se, t.ex. Pulcini et al. (2012) och WHO (2016). Vad gäller den svenska situationen, se samverkansplattformen PLATINEA:s webbsidor: <http://platinea.se/>

Referenser

- COHEN, G.A. (1995) *Self-Ownership, Freedom, and Equality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- EVANS, MELANIE (2019) »Hospital Drug-Making Venture Picks Antibiotics as First Products: Nonprofit Civica Rx Plans to Begin Distributing Vancomycin Hydrochloride and Daptomycin Before the End of September», *Wall Street Journal*, 2019-05-15. Tillgänglig online på: <https://www.wsj.com/articles/hospital-drug-making-venture-picks-antibiotics-as-first-products-11557892860>
- FORSLLID, RIKARD (2020) »Svensk vaccinfabrik behövs för att säkra leveranserna», *Da-gens nyheter*, 2020-04-07. Tillgänglig online på: <https://www.dn.se/debatt/svensk-vaccinfabrik-behovs-for-att-sakra-leveranserna/>
- HARDIN, GARRETT (1968) »The Tragedy of the Commons», *Science*, 162, ss. 1243–1248.
- HELANDER, INGRID (2020) »Vill se nationella lager för antibiotika i slutenvården», *Läke-medelsvärlden*, 2020-01-14. Tillgänglig online på: <https://www.lakemedelsvarlden.se/vill-se-sakerhetslager-for-antibiotika/>
- HÄGGLUND, MARTIN (2020) *Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet*, Stockholm: Volante.
- LAXMINARAYAN, RAMANAN, ADRIANO DUSE, CHAND WATTAL ET AL. (2013) »Antibiotic Resistance – The Need for Global Solutions», *Lancet Infectious Diseases*, 13, ss. 1057–1098.
- LOMAS, JAMES, KARL CLAXTON, STEPHEN MARTIN & MARTA SOARES (2018) »Resolving the »Cost-Effective but Unaffordable« Paradox: Estimating the Health Opportunity Costs of Non-Marginal Budget Impacts», *Value in Health*, 21(3), ss. 266–275.
- MALMQVIST, ERIK & CHRISTIAN MUNTHE (2020) »What High-Income States Should Do to Address Industrial Antibiotic Pollution», *Public Health Ethics*, 13(3), ss. 275–287.
- MUNTHE, CHRISTIAN & NIELS NIJSINGH (2019) »Cutting Red Tape to Manage Public Health Threats: An Ethical Dilemma of Expediting Antibiotic Drug Innovation», *Bioethics*, 33(7), ss. 785–791
- NIELSEN, TRAVIS B., ERIC P. BRASS, DAVID N. GILBERT, JOHN G. BARTLETT & BRAD SPELLBERG (2019) »Sustainable Discovery and Development of Antibiotics – Is a Nonprofit Approach the Future?», *New England Journal of Medicine*, 381, ss. 503–505.
- NYLÉN, LEIF (1972) »Den ena handen vet vad den andra gör», i: *Blå Tåget: Brustna hjärtans hotell*, Waxholm: MNW (fonogram).
- PRAMSTEN, SARA (2020) »Regeringen vill utreda nationellt beredskapslager», *Läkartidningen*, 2020-07-02. Tillgänglig online på: <https://lakartidningen.se/aktuellt/nyheter/2020/07/regeringen-vill-utreda-nationellt-beredskapslager/>
- PULCINI, CÉLINE, KAREN BUSH, WILLIAM A. CRAIG ET AL. (2012) »Forgotten Antibiotics: An Inventory in Europe, the United States, Canada, and Australia», *Clinical Infectious Diseases*, 54(2), ss. 268–274.
- ROOPE, LAURENCE S. J., RICHARD D. SMITH, KOEN B. POWWELS ET AL. (2019) »The Challenge of Antimicrobial Resistance: What Economics Can Tell Us», *Science*, 364(6435), eeaau4679.
- SINGER, ANDREW C., CLAAS KIRCHHELLE & ADAM P. ROBERTS (2020) »(Inter)nationalising the Antibiotic Research and Development Pipeline», *Lancet Infectious Diseases*, 20, ss. e54–e62.
- SÖDER, LARRY (2020) »Möjlighet till nationell vaccintillverkning», Motion till riksdagen

ANTIBIOTIKARESISTENS OCH SOCIALISMENS ÅTERKOMST

2020/21:3313, Stockholm: Sveriges riksdag. Tillgänglig online på: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/mojlighet-till-nationell-vaccintillverkning_H8023313

WHO (2016) »Medicines Shortages: Global Approaches to Addressing Shortages of Essential Medicines in Health Systems», WHO Drug Information, 30(2), ss. 180–185. Tillgänglig online på: https://www.who.int/medicines/publications/druginformation/WHO_DL_30-2_Medicines.pdf?ua=1

INTERVJU MED JASMINA NEDEVSKA, UNIVERSITETSLEKTOR I STATSKUNSKAP VID UPPSALA UNIVERSITET

Hej Jasmina, kan du berätta lite om vem du är och din bakgrund?

JAG ÄR STATSVETARE, 37 år gammal och från Järfälla, det ligger längs en pendellinje nordväst om Stockholm. Förutom politisk filosofi tycker jag det är roligt med språk och tåg. Efter gymnasiet höll jag på med italienska och jobbade som reseplanerare på SL. Det fanns inga smarta telefoner på den tiden så det fanns några som jobbade som mänskliga appar kan man säga, det krävdes ett helt bord med kartor och tabeller åt var och en! Senare läste jag till en *politices* magister i Uppsala. Jag disputerade så småningom i politisk teori vid Stockholms universitet, det var 2018. Jag bor nu i Uppsala med min man och vår dotter som fyller två år i år. För tillfället jobbar jag som universitetslektor i statskunskap vid Uppsala universitet.

Din avhandling heter *Why Care About Future People's Environment?: Approaches to Non-Identity in Contractualism and Natural Law*. Vad motiverade dig att inrikta dig på det området? Och vad ser du som ditt främsta bidrag till det?

MIN DRIVKRAFT ÄR klimatkrisen. Kanske är den naturligt intressant för oss statsvetare, eftersom den är så politisk och genomgripande. Men den väcker också flera grundläggande filosofiska frågor, vilket drar till sig uppmärksamhet från politiska teoretiker. Parfitts icke-identitetsproblem (NIP), som jag fördjupade mig i, ligger till grund för en av de mest intressanta normativa frågorna. Eftersom vårt val av politisk inriktning påverkar hur vi lever påverkar det också *vilka* som kommer att finnas i framtiden. Vår miljöförstöring leder därför inte till att specifika framtida personer får det sämre än de annars skulle haft det. Alternativet är ju att några helt andra personer kommer till (och får det objektivt bättre) i stället. Bland annat kontraktualistisk teori – som är särskilt populär bland stats-

vetare – verkar i det fallet leda till slutsatsen att det inte kan vara felaktigt gentemot framtida människor att förstöra deras miljö. Om framtida personers identitet beror på vårt beteende kanske miljöförstöringen till och med kan sägas vara i deras eget intresse! Det låter ju heldumt, nästan ingen är beredd att acceptera såna implikationer. Forskare har därför hållit på med att testa olika lösningar. Det vi vill är att hitta ett hållbart argument för det vi redan känner i maggropen – att vi har anledning att värna miljön även för framtida generationer. Man försöker modifiera kontraktualismen eller använda andra slags teorier för att identifiera varför något är fel och se var vi hamnar. Bland filosofer är det vanligt att laborera med olika typer av konsekvensetik gällande framtida generationer, men det har också visat sig leda till konstiga slutsatser.

Jag valde i min avhandling att titta på möjligheterna inom klassisk naturrättsetik, vilket inte hade gjorts innan. Den verkade intressant av två anledningar. För det första har den en intressant teoretisk struktur. Förespråkarna menar sig utgå från objektiva värden (snarare än subjektiva intressen) samtidigt som de lägger mer vikt vid handlingar (än konsekvenser) i relation till dessa värden. Idéerna bygger på tankar hos Aristoteles och Thomas av Aquino, vissa skulle kalla det dygdetik. Men det är ungefär i dessa vatten NIP-forskningen verkar behöva fiska. För det andra observerade jag att många viktiga naturrättsförespråkare hade en konservativ politisk uppfattning, även om teorin inte med nödvändighet kräver det. Numera verkar naturrätten faktiskt ha breddats något som forskningsprogram (den intresserade kan kika i en forskningshandbok av Crowe & Lee från 2019). Men hur som helst: konservativa, lite slarvigt uttryckt, är en grupp som sedan 90-talet har gått från att vara mer miljövänliga till att kritisera viktiga klimatåtgärder. Så ett argument för intergenerationell miljöpolitik som tilltalar den här gruppen kanske också kunde göra någon praktisk nytta, tänkte jag.

Kan du sammanfatta vad du kom fram till, d.v.s. vad är det naturrättsliga argumentet för en intergenerationell miljöpolitik?

JAG DELADE UPP undersökningen i tre steg. För det första behövde jag förstå vilket eller vilka moraliska skäl naturrätten anger mot intergenerationell miljöförstöring. Som skäl för handling framhåller teoretiker som John Finnis (se *Natural Law and Natural Rights*, 1980/2011) grundläggande värden som liv, vänskap, kunskap, estetisk erfarenhet och lek. Värdena ses som goda i sig själva och att, som naturrättare säger, »delta» i dem kräver ingen ytterligare motivering. En naturrättsteoretiker bör förstå miljöfrågan i ljuset av dessa värden. Det kan uppfattas som alltför människocentrerat, men med de här glasögonen bör miljön ses som viktig för att vi ska ha förmågan att delta i grundläggande värden, kanske i synnerhet liv (vara vid god hälsa), estetisk erfarenhet och lek (båda omfattar naturupplevelser). Vår tids klassiska naturrätt kan i det avseendet betraktas som en föregångare till den »capability approach» som anförts av, bland andra, Martha Nussbaum.

För det andra behövde jag identifiera de naturrättsliga kriterier som slår fast den intergenerationella miljöförstörelsen som en moralisk felgärning. Ett av de mest centrala kriterierna, inom den klassiska naturrätten, är att vi bör ha respekt för varje grundläggande värde i varje handling. Kriteriet talar för att vi bör avstå från att försämra miljön för framtida generationer, hävdar jag. Inte, i det här fallet, för att skydda specifika, framtida personer mot försämringar. Och utan att det med nödvändighet ökar den sammanlagda nyttan. I stället bör miljön värnas som en förutsättning för deltagande i grundläggande värden. I sin helhet är naturrättsresonemanget mer komplicerat än så, naturligtvis. En del av avhandlingen fick jag ägna åt att precisera argumentet och svårigheterna att få det att fungera.

Senare i processen insåg jag att jag saknade en tredje viktig komponent. NIP-forskare förutsätter gärna att felgärningar, i stil med klimatsynder, bör korrigeras med politiskt ingripande. Till och med i fall där beslut om gärningarna har fattats demokratiskt, och visst – grundlagsskyddade rättigheter kan fungera så. Men teorier som behandlar rättvisa, inklusive naturrätten, låter oss i regel bete

oss omoraliskt till en viss gräns. Den gränsen går typiskt sett vid någon grad av personlig skada. Och en del av min taktik hade ju varit att acceptera idén att framtida människor inte kan få det sämre i den bemärkelsen! Jag fick ett institutionellt icke-identitetsproblem, kan man säga. Jag riskerade att behöva dra slutsatsen att även om det är fel av oss att förstöra framtida människors miljö bör statens institutioner inte ingripa, eftersom ingen person kommer till skada. Det vore en paralyserande slutsats. Jag angrep detta genom att närmare undersöka naturrättens kriterier gällande det gemensamma goda (*bonum commune*). Jag tror i slutänden att naturrätten kan producera ett argument även här, till förmån för intergenerationell klimatpolitik. Men då får man leva med att statligt ingripande, i det här fallet, rättfärdigas av förpliktelser gentemot en intergenerationell gemenskap som sådan och inte av en skadepincip.

Du är nyss hemkommen från en vistelse vid Princeton University, hur har det varit och vad har du gjort där?

JAG HAR NYLIGEN avslutat min postdok på Department of Politics i Princeton, som också är namnet på den lilla stad där universitetet ligger. Det blev inte riktigt som jag tänkt mig. Vi drabbades av pandemin och en ordentlig lockdown med krav på munskydd så fort vi gick utomhus. Jag upprättade ett kontor i vår *walk-in closet* med en barnstol som skrivbord. Men *the show went on*. Min placering var vid James Madison Program, en mycket spännande intellektuell miljö, som är starkt präglad av både naturrättstänkande och konservatism. Jag ägnade mig både åt att försöka sälja in miljöfrågan så som jag angripit den i avhandlingen och åt att utveckla en ny projektidé gällande domstolars roll i klimatfrågan. I USA finns en rättskultur där man oftare drar varandra inför rätta och det finns redan mycket spännande rättsmaterial på klimatområdet. Det kan inte uteslutas att icke-identitetsproblemet eller konservativa domare får betydelse.

Kan du berätta lite mer om det?

DE HÄR RÄTTSPROCESSERNA är ett globalt växande fenomen. Särskilt sedan det så kallade Urgendamålet i Nederländerna, där fällande dom fastslogs rätt nyligen. Staten dömdes till att skära ner på klimatutsläpp med minst 25 % till 2020, i jämförelse med 1990 års nivåer. Det låter lovande för klimatet. Men politiska teoretiker behöver ställa och besvara normativa frågor om maktindelning. Vilka befogenheter bör domstolar ha att uttolka eller till och med balansera folkets vilja, så som den uttrycks i parlamentet och verkställs av regeringen, när det gäller klimatpolitiken? I åtminstone ett tiotal klimatfall världen över anges dessutom framtida generationer som sakägande i målet, vilket komplicerar saken ytterligare. I en delstudie kommer jag att titta på hur den rättsliga argumentationen skiljer sig åt mellan domare som utnämnts av demokratiska respektive republikanska presidenter. Projektet inleds i sommar.

Ditt avhandlingsarbete står stadigt i den politiska filosofin. Tror du att det på något sätt skulle sett annorlunda ut om du hade skrivit det vid en filosofisk institution istället för en statsvetenskaplig?

FÖRHOPPNINGSVIS HADE JAG fått ägna mer tid åt att undersöka de specifika argument gällande framtida generationer som naturrätten har att erbjuda. Jag uppskattar att filosofer finner icke-identitetsproblemet och naturrättstraditionen intressanta i sin egen rätt. Det ger mer utrymme för grundforskning, det vill säga forskning bara för kunskapens skull, där man inte vet om eller hur den kommer att få praktisk nytta. Nu fick jag ägna en massa tid åt att motivera varför min avhandling kunde vara politiskt intressant eller praktiskt relevant. Å andra sidan uppskattar jag både utmaningarna och fördelarna som kommer med tvärvetenskaplighet. Domstolsprojektet kommer att vara förlagt både vid Filosofiska institutet på Uppsala universitet och vid Grantham Research Institute på London School of Economics and Political Science. Filosofin och dess metoder kommer att vara till stor nytta för att förstå vilka värden och principer som står på spel och vilka moraliska vägval som

finns. Det statsvetenskapliga perspektivet innebär att jag också tar hänsyn till de politiska förutsättningarna för att göra olika vägval och för att komma överens.

Slutligen, vilka råd vill du ge till unga som vill ägna sig åt politisk filosofi?

HAR MAN INTE sysslat med det tidigare är det bara att börja genom att läsa på egen hand eller gå en kurs. Dessutom kan man skriva egna reflektioner även om det inte hör till kursen, ifall man vill det. Om man vill jobba med politisk filosofi kan det bli en fråga om uthållighet. Jag har haft god hjälp av bekväma kläder, att ledas av min nyfikenhet och att inte alltid försöka göra mitt bästa.

→

Anna Wedin

FOLKE TERSMAN OCH TORBJÖRN TÄNNSJÖ:
Folk & vilja: ett försvar av demokratin i vår tid.
Stockholm: Fri Tanke, 2020.

I EN TID när demokratin utsätts för påfrestningar och angrepp från många håll är det tacksamt att läsa en bok med undertiteln »ett försvar av demokratin i vår tid» skriven av två av landets främsta praktiska filosofer. Författarnas ambitioner är stora. Här får läsaren en diagnos av den samtida demokratins problem, ett förslag på hur demokratin bör omorganiseras för att komma till rätta med dem, en ny definition av demokrati och en utförlig genomgång av argumenten för demokrati. Samtidigt är ambitionen inte att bidra till den akademiska forskningen i ämnet. Fotnoterna är få, referenslistan sparsmakad, passningarna till andra demokratiteoretiker är korta och sällsynta. Det bidrar säkerligen till att göra boken mer tillgänglig för allmänheten men också till att försvåra en bedömning av bokens vetenskapliga bidrag.

Kortfattat är Tersman och Tännsjös (T&T) argument följande: tilltron till demokratin och det politiska systemet minskar. Demokratin förmår inte tillgodose medborgarnas behov och önskemål, delvis på grund av globalisering och avreglering men också på grund av att demokratiska stater inte ensamma kan hantera globala allmäningsproblem – här syftar de främst på klimatkrisen. Ska demokratin vara en lösning på samtidens problem och återfå medborgarnas förtroende måste den organiseras på ett sätt som gör den handlingskraftig. Endast en global demokratisk ordning har förmågan att lösa mänsklighetens ödesfrågor och styrkan att stå emot ekonomiska särintressen: »endast om demokratin etableras på global nivå kommer den nationella demokratin att kunna räddas» (s. 188).

Författarna hävdar alltså att vi bör överge föreställningen att de-

mokratin bäst utövas av självständiga stater. Deras försvar för demokratin kräver att demokratin som vi känner den avskaffas! Det är ett ovanligt sätt att försvara demokratin på. Men utan att säga det rätt ut tycks inte T&T se något alternativ för att säkra demokratins överlevnad. Ska det alls finnas en demokrati i framtiden måste den vara global.

I det sista avsnittet av den här recensionen kommer jag säga något om bokens argument för global demokrati. Men boken ägnar också stort utrymme åt att argumentera för en viss förståelse av vad demokrati är – större utrymme än åt argumenten för global demokrati. De flesta av mina synpunkter är därför ett försök att klargöra och i viss mån invända mot hur T&T definierar demokrati. De frågor jag kommer att fästa mig vid är hur T&T definierar den demokratiska metoden, vilken betydelse »egna åsikter» har för demokratiska val, hur representativ demokrati förhåller sig till den demokratiska metoden och slutligen vad författarna kallar för »den demokratiska grundtanken».

Demokrati som metod

I KAPITLET »[m]etoden framför allt» argumenterar T&T för en definition av demokrati som en metod för kollektiva beslut. Demokratin är en metod i den meningen att den anger kriterier för hur demokratiska beslut går till men inga kriterier för när innehållet i besluten är demokratiska. Som de påpekar är det inte alla som går med på det. En del menar i stället att demokratiska beslut är de som i någon mening är moraliskt försvarbara. Men liksom många andra gör T&T en skarp åtskillnad mellan vad demokrati är och vad som eventuellt gör demokratin bra.

Det betyder inte att T&Ts demokratidefinition är konventionell. För T&T är demokrati inte enbart en metod utan också en beslutsregel. Demokrati är den beslutsregel som anger som villkor att vad majoriteten väljer också ska vara gruppens beslut: »[e]n demokratisk beslutsmetod är så beskaffad att då det finns en unik majoritetsuppfattning inom gruppen som brukar den, blir den gruppens beslut» (s. 44).

I syfte att klargöra egenheterna med T&Ts demokratidefinition

är det belysande att jämföra den med Robert Dahls (1989) inflytelsrika uppfattning om demokrati som en procedur. Dahl delar med T&T uppfattningen att demokrati är en metod som anger villkor för hur beslut som är demokratiska går till utan att därför ange villkor för beslutens innehåll. Men Dahls demokratiska procedur pekar inte ut någon viss beslutsregel som unikt demokratisk. Istället anger den förutsättningar som måste föreligga för att kollektiva beslut ska vara demokratiska. Det kanske låter som en småsak men gör i själva verket stor skillnad.

Dahl anser alltså inte att enbart beslut tagna med stöd av en majoritet kan vara demokratiska. Men en förutsättning för att ett beslut ska vara demokratiskt är att gruppen själv kan avgöra hur den tar beslut. Deltagarna själva ska själva kontrollera beslutsregeln. Från den utgångspunkten borde det därför vara möjligt för en grupp att använda vilken beslutsregel som helst, försävt gruppen kontrollerar den.

T&T kunde invända att det givetvis är möjligt att på demokratisk väg besluta om att införa andra beslutsmetoder. Men det innebär inte att den beslutsregel som antas är demokratisk. En grupp som tar ett demokratiskt beslut att utse en diktator fortsätter ju inte att vara en demokrati bara för att beslutet varit demokratiskt.

Men det är förstås en skillnad mellan att utse en diktator i betydelsen av att avsäga sig allt framtida inflytande och att utse en »diktator» vars befogenhet fortsätter att vara beroende av gruppens godkännande. Med utgångspunkt i Dahls resonemang bör en grupp som behåller möjligheten att avsätta diktatorn fortfarande anses demokratisk. Däremot går demokratin förlorad om en grupp ger upp kontrollen över hur den ska styra sig själv. Förutsättningarna, inte beslutsregeln, avgör om en grupp är demokratiskt organiserad eller inte.

I praktiken är det mycket vanligt att med ett demokratiskt beslut införa vad T&T skulle kalla för en odemokratisk beslutsregel. Till exempel har talmannen i det svenska styrelseskicket en slags diktatorisk makt med avseende på vem som efter ett val ska inbjudas att bilda regering (6 kap. 4 § Regeringsformen (1974) SFS 2018:1903). Men talmannen är utsedd av riksdagen med ett demokratiskt be-

slut. Och talmannens befogenheter är reglerade i regeringsformen som riksdagen har möjlighet att ändra med (nästan) demokratiska metoder. Samma sak kan sägas om myndigheter och andra offentliga organ vilka sällan eller aldrig tar beslut i enlighet med den demokratiska metoden. Men deras befogenheter kontrolleras av riksdagen som med ett demokratiskt beslut kan ändra eller frånta dem deras befogenheter.

En annan skillnad mellan Dahls och T&Ts demokratidefinition gäller deltagarna i demokratiska beslut. Enligt Dahl är en förutsättning för demokratiska beslut att alla som är underställda dem också har möjlighet att delta. Inkludering är med andra ord en av demokratins förutsättningar. Inte enligt T&T. Enligt dem kan exkluderande beslut vara lika demokratiska som inkluderande beslut. Det faktum att kvinnor, slavar och utlänningar inte fick delta i den antika demokratin gjorde inte besluten mindre demokratiska. Det var visserligen fel att utesluta andra än de fria atenska männen från att delta, menar T&T. Men att det var fel betyder inte att det var odemokratiskt. Vad demokratin anbelangar spelar det ingen roll vilka som får delta. Det viktiga är bara hur besluten går till bland dem som får delta.

En tredje skillnad är att Dahl anser att kunskap om beslutsalternativen är ett villkor för demokrati. Deltagarna måste ha tillgång till information om vad som ska beslutas och möjligheten att begripa den information som erbjuds. Detta är utan tvekan ett mycket krävande kriterium som är svårt att fullt ut tillgodose. Sannolikt har inga allmänna val någonsin ägt rum där alla väljare varit fullt informerade om alla politiska frågor som står på spel. Men det är inte en invändning mot Dahls definition eftersom den anger idealtypiska villkor för demokrati. Kanske lyckas vi aldrig utöva demokratin fullt ut, men det går alltid att försöka närma sig idealet.

T&T menar tvärtom att oinformerade beslut kan vara lika demokratiska som informerade beslut (s. 57). En mer utbildad och insatt väljarkår borgar inte för mer demokrati. Däremot menar de att mer upplysta väljare gör att demokratin fungerar bättre. Det som gör demokratin värdefull – frihet, jämlikhet, välfärd – kommer sannolikt att bättre tillgodoses av en välinformerad väljarkår. En lögn-

aktig president gör demokratin sämre men minskar inte graden av demokrati.

Demokrati och autonomi

ÄVEN OM T&T anser att kunskap och information inte behövs för demokratiska beslut menar de att deltagarna måste ha »egna åsikter» (s. 55). En viss nivå av autonomi hos deltagarna är följaktligen ett villkor för att deras beslut ska vara demokratiska. Det betyder å andra sidan att en definition av demokrati inte enbart kan uttryckas i termer av en beslutsregel. Autonomikravet är trots allt en förutsättning för demokrati, inte en egenskap hos den regel som en grupp använder sig av när de tar ett kollektivt beslut. Författarnas definition av demokrati borde därför justeras: »[e]n demokratisk beslutsmetod är så beskaffad att då det finns en unik majoritetsuppfattning inom gruppen som brukar den, och *vars medlemmar har egna åsikter*, blir den gruppens beslut».¹

Men vad är då »egna åsikter»? T&T hävdar att om väljarna med hypnos förmås att rösta på ett parti som de »skulle ångra när de vaknar till igen» är omröstningen inte demokratisk (s. 56). Den är inte demokratisk eftersom väljarna i så fall förmåtts rösta på ett sätt de inte skulle velat. En uppenbar invändning är att det inte tycks ha någon betydelse om väljarna ångrar hur de röstat eller inte. Även ett beslut som väljaren *inte* i efterhand ångrar skulle ju ha ägt rum under inflytande av hypnos. Borde inte T&T helt enkelt säga att beslut som sker under hypnos inte är ett uttryck för väljarnas egna åsikter just eftersom det ägt rum under hypnos?

Men det är nog just precis vad T&T inte vill säga. De är angelägna om att undvika hänvisningar till individens genuina eller egentliga vilja och inskräper att en väljares åsikt inte är annat än vad hon uttrycker som sin mening i en omröstning. Väljarens åsikt är vad hon väljer, »[i]ngen hänvisning görs till människor[s] genuina eller djupare vilja» (s. 119). De vill därför förklara innebörden av en »egen åsikt» med hänvisning till hur väljarna skulle agerat snarare än med hänvisning till hur deras preferenser kommit till.

Det talar för att T&T inte ser något problem med slutsatsen att hypnotiserade väljare agerat efter sina egna åsikter försåvitt de inte

ångrar sina val. En konsekvens av det resonemanget är å andra sidan att hypnosen tycks bli irrelevant. Det är ju inte manipulationen som avgör om de röstat efter egna åsikter eller inte, utan om de ångrat sig i efterhand eller inte.

Ett sådant »ångertest» kan rimligen inte utföras av den som fortfarande är hypnotiserad eller manipulerad. Det vore absurt att påstå att väjarna agerat utifrån egna åsikter om de i efterhand – men fortfarande under hypnos – inte ångrar hur de röstat. För att undvika den slutsatsen måste vi anta att hypnos är ett tillstånd som undergräver möjligheten att ha en egen åsikt. Men i sådana fall är vi tillbaka till ursprungsproblemet. Om hypnos är ett sådant tillstånd uttrycker inga beslut under hypnos en egen åsikt och vi behöver inte längre bry oss om ångertestet.

Väljarnas åsikter består i hur de väljer och röstar, inte i vad de »egentligen» tycker och tänker. På så vis vill T&T undvika snåriga antaganden om autonomi och svårigheten att avgöra när ett val motsvarar en persons åsikt. Samtidigt hänvisar T&Ts ångertest till en åsikt och inte till ett val. En väljare anses ha röstat utifrån en egen åsikt om hon i efterhand inte har en annan *åsikt* om hennes tidigare beslut. T&T tycks därför inte kunna beskriva väljarnas egna åsikter enbart med hänvisning till deras val. Det reser frågan om hur vi avgör ifall väjarens åsikt om sitt tidigare beslut baseras på en »egen åsikt». Det enda möjliga svaret är att *den* åsikten är en »egen åsikt» om hon inte i ångrar den i efterhand. Men som nu är uppenbart är vi på väg mot en oändlig regress. Sammanfattningsvis verkar ångertestet leda till långt fler problem än det eventuellt löser.

Den representativa demokratin

HUR DEMOKRATISKT ÄR ett politiskt system som det svenska, där väljarna i allmänna val utser representanter till riksdagen som fattar besluten? Givet definitionen av demokrati som »en metod som garanterar att viljan hos majoriteten bland deltagarna blir bestämmande för beslutet» (s. 39) kan svaret verka uppenbart. Det svenska styrelseskicket är demokratiskt givet att väljarna använder en demokratisk metod för att utse riksdagsledamöter och givet att

riksdagsledamöterna använder en demokratisk metod när de beslutar om lagar och reformer. Väljarna använder en demokratisk metod om majoriteten av väljarna bestämmer vilka som blir riksdagsledamöter. Och riksdagsledamöterna använder en demokratisk metod om majoriteten av riksdagsledamöterna är bestämmande för riksdagens beslut. Är det inte så det fungerar?

Nej, så är det ju inte. Riksdagen utses inte genom att en majoritet av väljarna bestämmer hur mandaten ska fördelas. Följaktligen är »valet till riksdag i en parlamentarisk demokrati inte i sig demokratiskt» (s. 137, se också s. 95). Och samma invändning kan riktas mot alla andra valsystem. Det är sällan eller aldrig som det krävs en majoritet för att utse vare sig en president eller ledamöterna i parlamentet. Som regel anses det tillräckligt med pluralitet, det vill säga att flertalet föredrar ett alternativ. Bara det faktum att pluralitetsval brukar anses som demokratiska pekar mot att T&Ts snäva definition av demokrati avviker mot etablerat språkbruk på ett onödigt sätt.

Trots att T&T menar att proportionella riksdagsval är odemokratiska hävdar de att proportionella val är den enda riktigt bra valmetoden i en representativ demokrati. Argumentet är att ett parlament som är sammansatt i proportion till väljarnas politiska åsikter är bättre på att representera minoriteters intressen (s. 137). I boken får införandet av samkönade äktenskap i Sverige tjäna som exempel på hur det proportionella valsystemet gjort det möjligt för minoritetsuppfattningar att vinna gehör. Hade vi istället haft ett majoritetsvalsystem (enligt principen »winner takes it all») skulle det enligt T&T varit svårare för minoritetsuppfattningar att få genomslag.

Den iakttagelsen stämmer nog till en del. Men även om proportionella valsystem ger minoritetsintressen större representation är det inte uteslutet att en metod där majoriteten får fälla avgörandet ändå skulle kunna ge utrymme åt röster som är impopulära hos befolkningen som helhet. Mandatfördelningen till riksdagen äger trots allt inte rum i *ett* beslut, utan i lika många beslut som det finns mandat att fördela, det vill säga 349 stycken. För varje mandat är röstetalen inom valkretsen utslagsgivande. Indelningen i valkretsar

innebär att även intressen som saknar stöd hos befolkningen som helhet har möjlighet att bli invalda, till och med om det skulle krävas stöd hos en majoritet i valkretsen.

Det faktum att proportionella val är bättre på att representera minoritetsintressen gör dem förstås inte mer demokratiska. Frågan är därför varför T&T *inte* förordar den metod för val till en representativ församling som enligt dem vore mest demokratisk, d.v.s. att låta majoriteten bestämma alla platser i parlamentet? Ett möjligt svar är att de helt enkelt anser att andra normativa hänsyn väger tyngre. Det är viktigare att minoriteters intressen representeras än att besluten är demokratiska. Det skulle i och för sig inte vara en ovanlig uppfattning. Det finns gott om inslag i samtida styrelseskick som motiverats utifrån antagandet att det är önskvärt med försäkringar mot »majoritetstyranni». På några ställen i boken lutar sig författarna också mot den tanken till stöd för proportionella val (s. 36). Men på andra ställen vänder sig författarna tvärtom mot de sätt varmed olika styrelseskick begränsar folkvalda församlingars handlingsutrymme i syfte att skydda minoriteter mot oinskränkt majoritetsstyre (s. 134). Det är därför tveksamt om det är av normativa skäl som T&T avvisar vad som enligt deras definition skulle vara demokratiska val.

Ett annat påstående som tarvar en förklaring är att det amerikanska styrelseskicket är sämre än det svenska just eftersom det saknar proportionella val. I USA är det enligt T&T så att folket »i demokratiska val [sic!] utser sina ledare» medan folket i Sverige »får en möjlighet att styra sig självt genom den riksdag de utser i proportionella val» (s. 72). Det finns förstås gott om brister med den amerikanska demokratin. Men det är oklart varför proportionella val inte också innebär att väljarna »utser sina ledare» och varför majoritetsvals systemet i USA förhindrar det amerikanska folket från »att styra sig självt» när båda valmetoderna är lika odemokratiska utifrån deras demokratidefinition.

Den demokratiska grundtanken

FÖR ATT FÖRSTÅ varför författarna är så förtjusta i proportionella val och varför de förordar ett vals system som de själva måste anse

som odemokratiskt, behöver vi ta fasta på vad de beskriver som »den demokratiska grundtanken». Den demokratiska grundtanken är att »folket styr sig själv» (s. 47). I en representativ demokrati styr folket sig självt om och endast om besluten blir som de skulle blivit om folket hade gjort som atenarna när de samlades på Pnyx för att fatta kollektiva beslut. För att folket ska styra sig självt måste den representativa församlingen – riksdagen – utgöra en mikrokosm av folket som helhet. Riksdagen och dess ledamöter bör vara »representativa för väljarna med avseende på grundläggande politisk uppfattning» (ss. 46–47).

Den demokratiska grundtanken enligt vilken ett folk styr sig självt tycks introducera en ny definition av demokrati som skiljer sig från den enligt vilken demokrati enbart är en beslutsmetod. Det verkar som om T&T arbetar med två olika definitioner av demokrati. De har *en* definition av demokrati som beslutsmetod enligt vilken ett beslut är demokratiskt om det bestäms av majoriteten (när en sådan finns). De har en *annan* definition av den demokratiska grundtanken enligt vilken ett representativt system är demokratiskt endast om invånarnas åsikter är korrekt representerade i den folkvalda församlingen och dess beslut motsvarar väljarmajoritetens åsikter.

En förklaring till att det förekommer två olika definitioner av demokrati är att den representativa demokratin föreställs vara ett sätt att approximera det utfall som skulle följa om invånarna använde sig av en demokratisk beslutsmetod. När en grupp använder en demokratisk metod är det majoriteten som bestämmer. När besluten istället tas av valda representanter bör besluten bli desamma som om invånarna själva tagit besluten. Och så blir det, givet att representanterna beslutar i enlighet med den åsikt som en majoritet av väljarna har. Den demokratiska grundtanken förverkligas »i den mån de politiska [besluten] överensstämmer med de beslut vi skulle ha fattat om vi hade fattat dem i enlighet med de metoder som användes av atenarna vid Pnyx» (s. 51). De folkvalda representanternas uppgift är följaktligen att ta de beslut som folket skulle ha gjort, om de själva hade deltagit.

Det går emellertid att ifrågasätta om väljarnas åsikter är en in-

dikation på hur väljarna skulle beslutat om de själva tagit beslutet. Som T&T beskrivit den atenska demokratin är det inte ett krav att deras beslut stämmer överens med den åsikt som delas av majoriteten. Väljarnas åsikt är ju vad de beslutat och inte förborgade i vad väljarna »egentligen» tycker och tänker. För demokratin gäller att besluten uppstår som ett resultat av ett val hos en majoritet, inte att besluten motsvarar en oberoende definierad åsikt hos majoriteten. Demokratin ställer därför inga villkor för på vilka grunder väljarna beslutar. En majoritet som väljer A istället för B behöver inte gjort det därför att en majoritet är av åsikten att A är bättre än B. Det kan lika gärna vara så att väljarna väljer som de gjort för att de tycker om eller identifierar sig med andra som tidigare röstat på A. Det är därför högst osäkert om väljarnas uttryckta åsikter är en bra indikation på hur de skulle röstat om de själva deltagit i besluten.

En starkare invändning är att kriteriet som T&T anger för den demokratiska grundtanken – att besluten överensstämmer med vad vi skulle beslutat om vi använde de metoder som användes av atenarna vid Pnyx – är innehållslöst. Anledningen är att ett beslut som skulle ha gjorts inte kan motsvara någon åsikt alls. T&T har ju tidigare hävdad att en väljares åsikt inte är något annat än vad som uttrycks i hennes val. Ett beslut är demokratiskt om det är vad majoriteten i en grupp väljer. Om den demokratiska metoden inte ger uttryck åt någon annan åsikt än den som är beslutad så finns ingen åsikt alls hos en grupp som *inte* beslutat. Den representativa demokratin *kan* inte approximera de beslut som invånarna själva skulle ha tagit om de använt den demokratiska metoden eftersom den enda indikationen på vad invånarna skulle beslutat är vad de skulle beslutat.

En annan egenhet hos T&Ts definition av den demokratiska grundtanken är att den *inte* utgör en metod för kollektiva beslut. Demokrati som metod betyder som vi minns att ett besluts demokratiska karaktär beror på hur det tagits och inte på vad som beslutades. Det är ju så författarna anser att demokratin bör definieras. Men den demokratiska grundtanken tycks inte längre vara en metod. Kravet är att besluten ska motsvara åsikterna hos majoriteten av väljarna. Och det måste betyda att det är viktigare *vad* som be-

slutas än hur besluten gått till. I praktiken torde det vara möjligt att förverkliga den demokratiska grundtanken så som den beskrivs av författarna utan att använda sig av någon demokratisk beslutsmetod alls. Det är förstås just därför som de inte heller föreslår att valen i en parlamentarisk demokrati bör ske demokratiskt.

Slutsatsen är att definitionen av den demokratiska grundtanken inte är en definition av demokrati, givet T&Ts egna utgångspunkter. Kravet att de folkvalda ska besluta som invånarna *skulle* ha beslutat om de använt den demokratiska metoden kan inte motiveras utifrån den definition av demokrati som boken argumenterar för. Det utesluter inte att T&T har goda normativa skäl för sin uppfattning om vad som bör gälla för den representativa demokratin. Men som jag försökt att visa är det svårt att beskriva det styrelseskick som förfäktas som demokratiskt utifrån deras egen begreppsbestämning.

Demokratins handlingsutrymme

LÅT OSS ÅTERGÅ till bokens övergripande tes att en global demokratisk ordning är den enda rimliga lösningen på demokratins nuvarande problem. Bakgrunden är som inledningsvis antytts att förtroendet för den representativa demokratin minskat eftersom handlingsutrymmet minskat på grund av globalisering och ökat inflytande av överstatliga institutioner. Ett ytterligare problem är de så kallade globala allmänningsproblemen som inte kan hanteras av staterna själva. Här är inte problemet att staterna förlorat handlingsutrymme utan att de aldrig på egen hand kunnat lösa problem av global karaktär. Följaktligen är den globala demokratiska ordningen tänkt att lösa två olika problem. Den återför till demokratin ett handlingsutrymme som gått förlorat och den tillför till demokratin en problemlösningsförmåga som tidigare saknats.

Skillnaden mellan demokratins handlingsutrymme och demokratins problemlösningsförmåga är inte särskilt tydlig i T&Ts framställning. Men den borde vara det. Författarna tänker sig att ett ökat handlingsutrymme utgör en lösning på demokratins förtroendeproblem. Populism och andra tecken på att den representativa demokratin förlorat sitt tidigare anseende beror enligt T&T på

att »gränserna för vad detta viljande kan uppnå har blivit snävare» (s. 14) och på att »politikens räckvidd är alltför beskuren» (s. 18). Det är alltså en förändring som ägt rum och något som har gått förlorat. Men det är knappast förmågan att lösa globala problem som gått förlorad eftersom enskilda stater aldrig haft den förmågan.

Det finns drag av ödesbestämmdhet i T&Ts beskrivning av hur handlingsutrymmet för demokratin i Sverige och andra länder minskat. Utvecklingen skildras genomgående som ett resultat av en utveckling som »har» ägt rum. Verbformen är passivum. Sverige »*har fått* anpassa sig till denna realitet» (s. 194, min kursivering). Men den bilden underskattar alltför mycket betydelsen av medvetna och aktiva beslut. Anledningen till att den svenska ekonomin blivit mer integrerad med och beroende av globala handelsströmmar, internationella finansiella marknader och världsekonomens konjunktursvängningar är en rad aktiva beslut som tagits av Sveriges riksdag och regering. I den mån handlingsutrymmet minskat på grund av globaliseringen är det inte något som har »hänt» utan något som beslutats.

Och vad som har beslutats kan i princip ändras. Det är förstås svårt att föreställa sig att Sverige skulle återinföra valutaregleringar, direkt politisk kontroll över penningpolitiken, och så vidare, så som de såg ut i slutet av 1970-talet. Men anledningen till att detta är svårt att föreställa sig är inte att utländska makter eller strukturer begränsar riksdagens handlingsutrymme. Sverige är en suverän stat (även om T&T tycks förneka det när de skriver att »[m]akten har ju redan flyttat» s. 25) och har all befogenhet att säga upp internationella avtal och att till exempel lämna EU. Problemet är snarare att ett beslut om att återgå till 1970-talets mer reglerade ekonomi, vilket skulle minska beroendet av den globala ekonomin, sannolikt skulle ha negativa konsekvenser för den svenska ekonomin och därför sannolikt saknar stöd i opinionen. Genom att inte låtsas om att handlingsutrymmet för riksdagen och de politiska partierna framförallt begränsas av utsikterna att vinna politiskt stöd hos väljarna, och i stället frammana bilden av att de styrs av obevekliga ekonomiska strukturer, riskerar tyvärr T&Ts framställning till att ytterligare spä på uppgivenheten inför och misstron mot den svenska demokratin.

Slutsatser

Folk & vilja erbjuder en stimulerande och lärorik läsning för alla som intresserar sig för både demokratins idévärld och möjligheten att tillämpa demokratin i praktiken. På det svenska språket finns inte många sådana böcker. Min uppmärksamhet har riktats mot författarnas definition av demokrati, vad de kallar för den demokratiska grundtanken och diagnosen av den samtida demokratins problem. Men boken rymmer också många andra idéer, förslag och argument som är väl värda att diskutera. I synnerhet har jag bortsett från de många frågetecken som förslaget om en global stat reser och som inte diskuteras i boken. Hur ska den upprättas? Ska vi invänta den dag då alla stater själva inser att det vore bättre att överge den egna suveräniteten, eller ska den tvingas fram? T&T menar att den globala ordningen ska vägledas av subsidiaritetsprincipen och att alla varje enskilt land även fortsättningsvis ska kunna besluta om sina inre angelägenheter på egen hand. Men en global stat kan givetvis ändra på det närhelst det passar. Vem har makten att ändra den globala statens grundlagar? Är det möjligt för jordens invånare att upplösa den och återföra suveräniteten till enskilda stater? I så fall kanske den globala världsordningen är den räddningsplanka för klimatet och andra globala problem som författarna föreställer sig.

→

Ludvig Beckman

Noter

1 Justeringen motsvarar det förslag som Arrhenius (2011: 19) framför i sin granskning av Torbjörn Tännsjö's tidigare skrifter om demokrati.

Referenser

ARRHENIUS, GUSTAF (2011) »Defining Democratic Decision Making», i: Frans Svensson & Rysiek Silwinski (red.), *Neither/Nor - Philosophical Papers Dedicated to Erik Carlson on the Occasion of His Fiftieth Birthday*. Uppsala: Uppsala Philosophical Studies, ss. 13–29.

LUDVIG BECKMAN, »FOLK & VILJA»

DAHL, ROBERT (1989) *Democracy and Its Critics*, New Haven: Yale University Press.
Regeringsformen (1974) SFS 2018:1903. Stockholm: Justitiedepartementet L6.

MARTIN HÄGGLUND: *Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet*. Stockholm: Volante, 2020.

Existensfilosofi och demokratisk socialism

MED BLANDADE KÄNSLOR har jag läst Martin Hägglunds uppmärksammade bok *Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet* (Volante, 2020), översatt av Andreas Vesterlund. Boken är medryckande skriven, trots att den är lång och omständlig, samt hyggligt översatt (även om jag har svårt för alla »slutändar» och förväxlingar av »vare sig» med »varken»). Jag gillar åtskilligt av det som sägs om politik (socialism och demokrati). Men lika mycket som jag gillar detta irriteras jag av de existensfilosofiska resonemang, vilka på ett krystat sätt läggs till grund för det politiska budskapet, och som får göra tjänst i vad jag uppfattar som en missriktad kritik mot en traditionell religiös tro. För en filosofisk läsare är, måste jag också säga, den predikande tonen irriterande. Detta är inte en bok för den som gillar argumentation, försök att precisera frågeställningar, redogörelser för alternativa möjliga lösningar, eller granskning av invändningar. Boken kan snarast ses som ett exempel på förkunnelse. Jag börjar med religionskritiken och existensfilosofin.

Religionskritiken

RELIGIONSKRITIKEN BESTÅR väsentligen av två komponenter.

1. Hägglund motsätter sig föreställningen att moral måste förstås som en fråga om åttlydnad av olika gudomliga påbud (en ganska speciell uppfattning också bland många religiösa tänkare). Här håller jag med honom, men saknar en alternativ uppfattning om moralens väsen. Det antyds, men utan argumentation, att moral är en fråga om konventioner och överenskommelser. Tanken om en objektiv, naturlig eller icke-naturlig, moral tycks inte ens ha föresvävat honom. »Auktoriteten för våra normer [...] måste instiftas,

upprätthållas och rättfärdigas av oss» (s. 26), påstås det, utan tillstymmelse till argumentation. Inget intressant framkommer alltså i dessa stycken men mycket som hade varit av intresse saknas – mer om detta senare.

2. Hägglund motsätter sig olika religiösa personers, och även icke uttalat religiösa personers, föreställningar om evigt liv. Det är mot dessa han riktar sin existensfilosofiska kritik. Denna är mer substantiell, men samtidigt illa genomtänkt. Här ska jag försöka visa varför den missar sitt mål.

Existensfilosofin

ETT EVIGT LIV är i någon mening paradoxalt, hävdar Hägglund. Det vore inget liv över huvud taget. En evig aktivitet, som det skulle bäras upp av, vore ingen aktivitet över huvud taget.

Problemet är inte att en evig aktivitet skulle vara »långtråkig», utan att den inte ens skulle vara begriplig som en aktivitet. (s. 13)

Det låter konstigt. Här är något som liknar ett argument:

I en evig aktivitet kan det inte finnas en person som är uttråkad – eller involverad på något sätt alls – eftersom en evig aktivitet inte behöver upprätthållas av någon. (s. 13)

Varför behöver en evig aktivitet inte upprätthållas av någon? Kan vi inte, likt vissa transhumanister, tänka oss någon som utför vissa handlingar snarare än andra och som håller på i all evighet? Vi kan hålla på med våra liv så länge vid ids och önskar göra det. De flesta tröttnar kanske efter ett slag (de får tråkigt och tar sina liv). Andra kanske aldrig tröttnar (de transhumanister jag mött har försäkrat att de inte kommer att tröttna), de fortsätter sina liv i all oändlighet. Med vilken rätt kan vi säga att deras projekt inte är autentiska?

Dessa resonemang föregås av konstiga begreppsbestämningar. Vad innebär det att vara ändlig?

Att vara ändlig betyder framför allt två saker: att vara beroende av andra och att leva i relation till döden. Jag är ändlig eftersom

jag inte kan upprätthålla mitt liv på egen hand, och eftersom jag kan dö. (s. 12)

Ett rimligare språkbruk vore väl att säga att jag är ändlig om jag *kommer* att dö. Det räcker inte att jag *kan* dö (om jag inte dör).

Kanske ska allt detta förstås som, om än konstigt uttryckt, att det Hägglund fruktar inte är evigt liv utan påtvingat evigt liv, ett liv man inte kan undslippa. Men för att man rätt ska förstå hans resonemang måste man kanske också lägga till att allt man gör, då man »åtnjuter» ett påtvingat liv utan slut, också är påtvingat. Man gör inga val och utför inga handlingar. Man är endast centrum för olika händelser.

Detta låter onekligen hotfullt. Men om något sådant handlar alltså inte transhumanisternas löfte om evigt liv. Om Gud är god får man väl förmoda att inte heller Gud gör så mot oss. Allt för mycket harposång kan förstås medföra leda. Om Gud i så fall inte låter individen avsluta sitt liv är det grymt. Det innebär ändå inte att individen berövas sin identitet (det vore ju i så fall ett sätt att låta henne slippa undan) utan att hon tvingas knega på också då livet bjuder på mer lidande än lycka. Men varför skulle Gud bete sig på det viset? Vi kan åtminstone vara förvissade om att en allgod gud inte gör detta mot oss. En allsmäktig gud borde väl för övrigt klara av att underhålla oss bättre än uteslutande med harpomusik, så att vi aldrig i praktiken får nog av våra eviga liv. Till sist brukar det ju bland teologer hävdas att det var Gud som gav oss vår fria vilja. Vi kan nog förlita oss på att, om Gud finns, är allgod och allsmäktig, så låter Gud oss också göra egna val i evigheten. Vi har där åtminstone samma grad av valfrihet som vi åtnjuter i vår jordiska tillvaro (där Hägglund och de flesta av oss trivs och upplever oss som fritt handlande varelser). Då vi tröttnat på harpan väntar t. ex. klarinetten.

Om ovanstående resonemang är riktigt har vi alltså inget att frukta vare sig från transhumanisterna eller från Gud.

En irriterande sak med Hägglunds hantering av begreppen är att han inte kan skilja mellan tidlös existens och evig existens (i referenser till Augustinus och C.S. Lewis). Något tidlöst objekt, som

t. ex. talet 4, kan förstås inte göra tjänst som fortsättningen av ett mänskligt liv i tid och rum (eller rumtid). Men han vill väl inte begränsa sin kritik mot religionen till absurda föreställningar av det slaget?

Notabelt är att Hägglund inte diskuterar de vanligaste existentialistiska föreställningarna om vår dödlighet. De tar sin utgångspunkt i att våra personliga liv *är* ändliga i betydelsen att de faktiskt *kommer* att upphöra och de bejakar detta förmodade faktum.

Två enkla idéer har emanerat från denna förmenta insikt. Den ena om att vi, då vi inser att vårt liv kommer att ta slut, om vi tar denna insikt till oss på fullt allvar, får en förhöjd »livskänsla». Den andra att insikten gör det lättare för oss att skaffa realistiska planer för vårt liv.

I min bok om döden (*Filosofisk tröst*, Thales 2015) citerar jag existentialisten Herman Tønnessen, som ger ett drastiskt exempel på den förra idén. Vi bör föreställa oss att vi faller handlöst från ett torn ned mot en stenläggning, sade han i ett föredrag jag lyssnade till. Om vi kan (och vågar) se våra liv i det ljuset uppnår vi en förhöjd livskänsla. Jag har sagt att jag tror det ligger något i den tanken (även om den, om den drivs till sin spets, nog snarare resulterar i panik än i hänförelse).

Och tanken om att vi, med insikt om vår egen dödlighet, bättre kan planera (resten av) våra liv, är väl närmast en trivialitet. Här ska »dödlighet» förstås som att våra liv *kommer* att ta slut.

Den konventionella existentialistiska tanken om förhöjd livskänsla som svar på insikten att våra liv faktiskt kommer att ta slut kommenteras emellertid aldrig av Hägglund. Den går förstås förlorat om vi har evigt liv. I centrum för hans intresse står i stället tanken att ett liv utan *risk* vore dåligt (tråkigt, trist, meningslöst). Detta är en empirisk hypotes. Jag har ingen aning om i vilken utsträckning den håller för empirisk prövning. För vissa är det kanske av betydelse att det de värdesätter kan gå förlorat för dem; om inte förlorar det de värdesätter sitt värde för dem. Man kan emellertid mycket väl tänka sig att det för andra individer är nog att de trivs med det de gör, finner nya tillfredsställande ting att göra då de tröttnar på en aktivitet, kan skiljas från människor de älskat för att

gå vidare till andra förhållanden o.s.v., kanske till och med i all evighet. Personligen vill jag nog hellre vara av den senare ullen än en person som för att kunna njuta av tillvaron ständigt måste utsätta mig för risken att förlora allt jag värdesätter.

Om det är viktigt att vara utsatt för hot och risk kan man också undra hur mycket av den varan som behövs. Räcker det att det finns en viss liten sannolikhet för att något viktigt går förlorat? Eller måste den ligga över en bestämd tröskel? Är det kanske så att ju sämre oddsen är för att man får bevara det man gillar, desto bättre? Hägglund reser inte frågan, än mindre besvarar han den.

Men menar Hägglund verkligen för övrigt att vi alltid måste vara utsatta för risk att förlora det vi värderar, för att vi ska kunna fortsatt värdera det? Ofta uttrycker han sig så. Ibland nöjer han sig emellertid med att konstatera att för att något ska vara värdefullt för oss måste det vara så beskaffat att det »kan gå förlorat» (s. 68). Jag är inte säker på att han uppmärksammar skillnaden, men den är ju högst väsentlig. Även två älskande, som litat blint på varandra, kan medge att den kärlek de inte tvivlar på *kan* upphöra. Är de i ett sämre läge än det par som dessutom plågas av osäkerhet?

Bland sådant man saknar i den existensfilosofiska delen av boken är ett resonemang på temat: är döden dålig för den som dör? Epikuros finns inte omnämnd i boken och deprivationsteorin om varför det är dåligt för oss att dö diskuteras inte alls. Den som oföblommerat säger nej till evigt liv borde väl ha något att säga om saken. Tänker man på Epikuros tvingas man konfronteras med frågan om döden är dålig för den som dör. Det är ju en sak att sörja förlusten av en älskad då man inser att man nu *själv* tvingas leva vidare i jordelivet utan denna person. Det är en annan sak att förfäras över det öde som drabbat *den man saknar*. Såväl Epikuros som optimistiskas religioner, vilka lockar med evig lycksalighet efter döden, befriar oss från bekymmer över den dödas öde. Men har Epikuros rätt? Hur ska vi bedöma den s.k. deprivationsteorin om dödens dålighet? Hägglund diskuterar inte dessa, för en sekulär syn på liv och död, fundamentala frågor.

Hur ska man då sammanfatta Hägglunds existensfilosofi? Det känns surt för en inbiten ateist att tvingas konstatera att den miss-

lyckas i ambitionen att angripa religiös tro. Författarens oförmåga att skilja ett liv som håller på i evighet, men som när som helst kan avbrytas, från ett som är påtvingat, och oförmåga att skilja ett liv som inrymmer samma slags fria val som de vi utför i vardagslag från ett liv med en serie händelser som bara drabbar oss, liksom hans oförmåga att skilja ett evigt liv från ett liv bortom tid och rum, gör att han inte kommer i närkontakt med den rimligaste formen av religiöst hopp baserat på tanken om evigt liv. Inte heller kommer han i kontakt med transhumanisternas önskan om något liknande. En sådan tro är förenlig med att man »relativiserar» detta livs bekymmer och glädjeämnen, men behöver ju inte ha den konsekvensen. Och även om man förstår att den älskade som dött ifrån en har det bra kan det kännas fruktansvärt att tvingas vandra vidare i jordelivet på egen hand.

Med sig, positivt, från denna del av boken tar man två lätt överspända föreställningar. Den ena är att ett liv för att vara meningsfullt och tillfredsställande måste präglas av rädsla för att allt ska gå förlorat, och till sist en tanke om att människor alltid vill leva vidare (oavsett om de önskar evigt liv eller ej).

Det senare är förstås en överdrift. Det gäller nog för de flesta av oss, för det mesta, att vi vill leva vidare ännu ett slag. Men det finns rimligen en möjlighet att likt de gamla patriarkerna dö mätt på livet, som gett vad man önskar, i den trygga förhoppningen att andra nu tar vid.

Så ser jag själv på saken. Hägglund uppfattar detta som ett misslyckande (s. 28). En sträng ung man, tänker jag!

Socialism

NU ÖVER TILL ett område där jag är mer välvilligt inställd till slutsatserna: socialismen. Vi som betecknar oss som »vänster» i politiken, eller som »socialister», brukar drivas av två ambitioner. För det första vill vi jämna ut de ekonomiska villkoren i samhället. För det andra önskar vi omgestalta själva den ekonomiska basen i samhället (genom att övergå från en kapitalistisk till en socialistisk struktur). Det förra är enkelt och rättframt. Det andra har blivit alltmer diffust i aktuell politisk debatt och ibland bortfallit helt

ifrån viss politisk diskussion. Uppfriskande är att Hägglund koncentrerar sitt intresse helt till den senare frågan (på ett sätt som fått mig att undra om han alls bryr sig om den förra, det enda man får veta är att under socialism är vi alla som ingår i gemenskapen försörjda).

Hur ska då den ekonomiska basen omgestaltas, enligt Hägglund?

Många har läst Marx på följande vis. Den unge Marx ville omgestalta samhället så att allt arbete skulle bli kreativt och i någon mening självvalt. Den äldre nöjde sig med tanken att man kan förlita sig på en utveckling av produktionsmedlen som gör det möjligt för människor att undslippa tråkigt arbete. Vi får i stället stå vid sidan av produktionen och styra den, samt njuta av en växande fri tid.

Hägglund går in för det förra synsättet och menar dessutom att det omfattades också av den mogna Marx. Här är inte platsen att föra den diskussionen kring exegetiken vidare. Viktigare är att försöka förstå hur Hägglund tänker sig att den ekonomiska basen ska gestalta sig under socialismen.

Det är inte svårt att besvara frågan i helt abstrakta termer. Under socialismen är produktionsmedlen gemensamt ägda. Vi beslutar gemensamt om hur de ska brukas och utvecklas, på ett sätt som gör att vi kan se arbetet vi utför som självvalt, skapande och ägnat att befrämja syften med vilka vi sympatiserar. Detta kontrasteras mot den kapitalistiska ekonomiska basen med det för kapitalismen typiska produktionssättet för profit (eller, snarare, vilket Hägglund normalt inte stavar ut, för profitmaximering – även lönsamma företag kan ju komma att läggas ned om ägarna finner ännu mera lönande sätt att investera kapitalet). Hägglund menar att kapitalismen utarmar arbetet, förvrider konsumtionen och misslyckas med att tillfredsställa våra behov. Inte heller en socialdemokratisk blandekonomi, med politiskt kontrollerad kapitalism, förmår frigöra människors skapande förmåga. I detta stycke finns ingen argumentation. Hägglund nöjer sig med att förkunna. Och ett försvar av socialism, jämförd med kapitalism, med avseende på hur mänskliga behov och mänskligt välbefinnande bäst befrämjas hade krävt mer än ett avsnitt i en förvisso tjock bok.

Hur ska omvandlingen till socialism gå till? Vad som erfordras,

menar Hägglund, är en »en politisk transformation av vårt globala ekonomiska system» (s. 338).

Är något sådant möjligt? Till en del beror det väl på hur olikt socialismen är vårt välbekanta kapitalistiska system. Här vill man ha så konkreta besked som möjligt. Och Hägglund är hyggligt konkret.

Socialismen innebär att produktionsmedlen »ägs gemensamt» (s. 349) och »inte kan användas för att göra profit» (s. 349). Det första är kanske en självklarhet (varför annars bruka ordet »socialism»?). Men förbudet mot profit (vinst) är mindre självklart. En socialist som David Schweickart, som i boken *After Capitalism* insisterar på gemensamt ägande av produktionsmedlen, men som medger att de kan hyras av kooperativ, som fungerar på en marknad, får inte plats i Hägglunds demokratiska socialism (han nämner inte Schweickart i sin bok).

Betyder det att Hägglund vill ha en total planekonomi? Formellt kan ju en sådan sägas vara demokratisk. Längre var uttrycket »ekonomisk demokrati» synonymt med en socialistisk planekonomi. Hägglund redogör för Hayeks kritik av en sådan, med innebörden att ekonomin är oöverskådlig, att ledningen av den måste bli både diktatorisk och okunnig, och han tycks godta invändningarna. »Gemensamt ägande av produktionsmedlen innebär [...] inte att vi måste anamma en hierarkisk centralplaneringsmodell» (s. 350).

Här hade jag önskat mer motstånd. Då Hayek formulerade sin kritik tänkte han sig att en nationell ekonomi var för stor för att kunna överblickas och effektivt planeras. Men idag sköts multinationella företag på det vis Hayek förklarade var omöjligt, och de har större omsättning än vad många nationalstater hade på Hayeks tid. Nog borde det finnas åtskilligt utrymme för en demokratiskt utformad planekonomi i vår tid?

Hägglunds förslag är emellertid något annat. »Under den demokratiska socialismen sköts produktionen av självbestämmande kooperativ som samarbetar lokalt och globalt» (s. 349). De ska alltså inte, som i Schweickarts vision, konkurrera med varandra. Men hur ser ett sådant samarbete ut? Vad ska motivera det?

Om jag förstår Hägglund rätt jobbar man, och samarbetar man väl, under socialism av ren entusiasm, inte »för en lön» (s. 352).

En övergripande planering sker i demokratiska former där frågorna som ställs är hur vi ska »definiera ändamålen och hur vi ska uppnå dem» (s. 353).

Det är diffust uttryckt. Och kommer det att fungera? Många ekonomiska verksamheter vi idag ser kommer sannolikt att falla bort. Men det kanske är av godo? Och sådant som är socialt nödvändigt för att upprätthålla våra liv »åtar vi oss att dela», men försöker också så långt det är möjligt att reducera (s. 353).

Är detta att dela socialt nödvändigt arbete, som inte utförs av lust, en bra idé? Jag är inte helt säker. Här krävs ofta specialkunskaper. En alternativ möjlighet är att ekonomiskt kompensera dem som utför detta arbete. Så vill uppenbarligen Hägglund inte ha det. Han hävdar att ingen ska tvingas delta i detta arbete och de som är bäst lämpade kommer också att volontera, men ser uppenbarligen ingen risk för att arbetet inte ska bli utfört. Man anar dock ett hot här: man får bara tillgång till vad man behöver »genom att vara en del av samhället» (s. 354).

Demokrati

TILLSAMMANS MED MIN kollega Folke Tersman har jag nyligen utgivit en bok om demokrati, där en plädering görs för global demokrati såväl som lokal demokrati på arbetsplatser. Jag var därför särskilt nyfiken på vad Hägglund hade att anföra om saken.

Ytligt sett kan det förefalla som om Hägglund övertrumfar Tersman och mig (och sådant vi var för sig tidigare skrivit) i fråga om global demokrati. Vi har talat om en världsstat, demokratiskt styrd genom ett folkvalt världsparlament vilket utser en världsregering. Hägglund går in för »en global federation av demokratiskt socialistiska stater» (s. 307). Vi har inte uttryckt någon gemensam mening om vad för slags ekonomiska system som ska existera i »vår» världsstat och är kanske inte överens på den punkten (själv ser jag tanken om en global socialistisk ordning som önskvärd men inte möjlig inom överskådlig tid). Betyder detta att Hägglunds tanke är radikalare än vår?

På ett sätt, ja, på ett annat sätt, nej. Det visar sig nämligen att Hägglund följer Marx i hans mest utopiska vision, där staten (också

den globala) saknar tvångsmedel. Staten »dör bort» i hans vision. Vi är radikalare i att vi önskar att världsstaten ska äga våldsmonopol. Hägglund är intellektuellt mer djärv i det att han tänker att samarbetet i samhället ska ske helt och hållet på frivillig basis. Detta framstår i mina öron som ren galenskap. Vad tänker han om straffrätt? Finns det ingen polis i hans socialistiska gemenskap?

Jag uttryckte ovan skepsis inför möjligheten att olika kooperativ frivilligt ska samarbeta med varandra, utan konkurrens. Ett liknande samarbete på global nivå är än svårare att föreställa sig.

Och hur tänker sig Hägglund, mera i detalj, formerna för demokratin, nationell och global? Representativ eller direkt? Proportional eller i majoritetsform? Här lämnar han läsaren i sticket.

Mänsklighetens ödesfråga

JAG Började min diskussion med Hägglunds existensfilosofi. En viktig aspekt av en sådan borde rimligen röra frågan om existentiella hot som nu vilar över mänskligheten som sådan. Jag tänker på sådant som hoten från kärnvapenkrig och global upphettning. En filosofisk diskussion av dessa problem erfordrar något slags normativ premiss. Bör vi bekymra oss om saken eller ej?

Hägglund snuddar vid frågan:

Om jorden förstördes skulle alla de former av liv vi bryr oss om utplånas. Ingen skulle leva vidare och ingen skulle minnas någonting om våra liv. (s. 15)

Märkvärdigt nog försöker han inte ta ställning till om detta vore bra, dåligt, eller likgiltigt. Här framträder en genomgående svaghet i hans existensfilosofi. Den bottnar inte i någon genomtänkt normativ etik. Han konstaterar att vi normalt vill leva vidare. Han påstår att vi inte önskar evigt liv (ja att en sådan önskan på något oklart sätt vore paradoxal). Vi vet att våra liv är i bokstavig bemärkelse ändliga och vi vet att det också gäller mänsklighetens liv. Men spelar det någon roll om det inträffar om två hundra år eller om två tusen år?

Ett slags outtalad egocentricitet i Hägglunds tänkande (t.o.m. hans föreställning om solidaritet tycks bottna i att andra människor

får värde genom vad de betyder *för mig*) antyder att han skulle säga: när det hela är över finns det ingen det angår. Det är därför likgiltigt om det inträffar om två hundra år eller om två tusen år.

Pessimister skulle säga: ju förr desto bättre.

Utilitarister, som önskar maximera summan av lycka i universum, och som är optimistiska nog att tro att mänskligt (och annat kännande) liv oftast är och kommer att vara, om det får fortgå, värt att leva, skulle säga att skillnaden mellan de två tidpunkterna för mänsklighetens och annat kännande livs slut är avgrundsdjup.

I avsaknad av en genomtänkt moralfilosofi blir Hägglund oss svaret skyldig.

→

Torbjörn Tännsjö

JONNA BORNEMARK: *Det omätbaras renässans: en uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Stockholm: Volante, 2018.

DET OMÄTBARAS RENÄSSANS är en ambitiös bok. Dess polemiska udd är riktad mot vissa samtidsföreteelser, främst New Public Management (NPM) – en typ av styrsystem i offentlig sektor som ofta kritiseras för att ge upphov till perversa incitament och ökade administrativa bördor – men även kognitiv beteendeterapi och evidensbaserad policy. Bornemark stannar dock inte vid sin kritik av dessa fenomen, utan försöker placera den inom ramen för en mycket mer långtgående kultur- och civilisationskritik som ytterst handlar om hur vårt samhälle förstår och hanterar kunskap. Vi lever, menar Bornemark, i ett »mätbarhetssamhälle», kännetecknat av villfarelsen att allt av värde låter sig mätas och att det som inte låter sig mätas alltså saknar värde. Symptomen på denna sjuka återfinns hon långt utanför den offentliga sektorn, i allmänna intellektuella tendenser som på djupet präglar vår kultur och har gjort så sedan upplysningen.

Tyvärr är bokens stora ambitioner också dess stora svaghet. Boken lyckas inte på ett övertygande sätt påvisa de samband den gör anspråk på att påvisa. I sin strävan att blottlägga ett övergripande mönster hoppar den raskt mellan olika disparata fenomen, vars samhörighet den söker demonstrera med hjälp av resonemang som, dessvärre, ofta framstår som associativa och sökta. De konkreta samtidsproblem boken diskuterar – marknadifieringen av offentlig sektor, den ökande utbrändheten, stressen och dokumentationshetsen i välfärdsyrkena – skildrar den förvisso med inlevelse och patos. Men så fort Bornemark lyfter blicken och försöker artikulera sin mer allmänna kritik blir det oklart både vad hennes egen position är och ifall de intellektuella strömningar hon kritiserar verkligen existerar som något annat än karikatyrer sprungna ur hennes egen penna.

Bornemark formulerar sin kritik med hjälp av begrepp lånade från renässansens filosofer, och då specifikt tre av dem: Nicolaus Cusanus (1401–1464), Giordano Bruno (1548–1600) och René Descartes (1596–1650). Från Cusanus hämtar Bornemark begreppen *ratio* och *intellectus*. Det är på många sätt mellan dessa två begrepp som bokens drama utspelar sig: *ratio* representerar mätbarhets-samhället och de pedanter som styr det, och *intellectus* är den kraft i människosjelen som gör motstånd mot dem. Tyvärr misslyckas Bornemark med att tydligt artikulera vad *ratio* och *intellectus* egentligen är för något, och läsaren lämnas att själv försöka pussla ihop sin bild av begrepps-paret bäst hon kan med de ledtrådar Bornemark lämnar genom bokens lopp.

Inledningsvis beskrivs *ratio* och *intellectus* som två förmågor hos det mänskliga förnuftet. *Ratio* är förmågan att underordna sinneserfarenheten kategorier och begrepp, och därigenom låter den oss uppfatta världen som bestående av distinkta, entydigt individuerade ting och egenskaper. *Intellectus* beskrivs bland annat som förmågan att »fånga upp värden», det vill säga, att skilja mellan det som är viktigt och det som är oviktigt. I relation till denna målsättande uppgift får *ratio* rollen av att organisera medlen (s. 44). *Intellectus* har också en särskild relation till »icke-vetandet» (*ignorantia*), det tredje viktiga begrepp Bornemark hämtar från Cusanus. Detta icke-vetande består i människans konstitutiva oförmåga till uttömmande kunskap om verkligheten, en oförmåga som beror på verklighetens oändliga komplexitet och detaljrikedom. Genom *intellectus* hålls vi medvetna om och ödmjuka inför denna nödvändiga begränsning hos vår kunskapssträvan.

Men *intellectus* har även andra funktioner, och här blir förhållandet mellan de två förmågorna otydligt. Bornemark beskriver *intellectus* som »förmågan att fånga upp vadheter» (s. 42). Här är »vadheter» Bornemarks översättning av *quidditas*, ett ord som inom skolastisk metafysik närmast hade innebörden av »essens» eller »väsen» och som Bornemark även parafra-serar som »kvalitet». Man kunde ju tänka sig att förmågan att fånga upp essenser eller kvaliteter vore just förmågan att känna igen ting såsom tillhörande olika slag eller varande lika och olika varandra i diverse avseenden, och att

detta vore just den begreppsliggörande förmåga som tillskrivits ratio. Men så är alltså inte fallet. »Om vi saknade intellectus skulle vi uppfatta världen som ett odistinkt kaos eftersom ratiot då inte skulle ha några vadheter att forma kategorier utifrån», skriver Bornemark (s. 43), vilket väcker frågan vilket ytterligare syfte kategoriseringen fyller efter att vadheterna redan registrerats. Arbetsdelningen mellan ratio och intellectus framstår här som minst sagt oklar.

Ratio förknippas genom bokens gång med standardisering, systematisering, mätning, definitioner och formella regelverk, liksom med objektivitet i vetenskapen och med strävan efter matematisk exakthet i beskrivningen av fenomen. Intellectus, å sin sida, framhålls som en öppensinnad, sökande, reflekterande förmåga, medveten om begränsningarna i enskilda teorier och perspektiv, öppen för världens mångfald och detaljrikedom och lyhörd för det unika i varje situation. Det är också medelst kontrasten mellan ratio och intellectus som undertiteln pedant skisseras: en person som fastnat i givna kategorier och regelverk som han inte förmår utmana eller se bortom. Denne mätbarhetssamhällets härskargestalt »stys av sitt ratio» och saknar förståelse för intellectus.

Även om Bornemark inte lyckas klargöra distinktionen ratio/intellectus på ett fullt tillfredsställande sätt så kan man förstå vad hon är ute efter. Allt det som i boken förknippas med ratio har, i någon utsträckning, att göra med behovet av att inordna tanke och handling i en form som vunnit kollektivt, intersubjektivt erkännande – regelverk, explicita definitioner, standardiserade mätmetoder – för att de på så vis enklare ska kunna förmedlas till och samordnas med andra. En viss sådan standardisering av tanke och handling är förstås en förutsättning för människors sociala samexistens och kollektiva kunskapssökande, men den gör oss också sårbara för just precis den typ av sjukdomar som Bornemark förknippar med ratio. Ett regelverk eller en standard kan aldrig täcka varje situation, och hur regeln ska tillämpas på den specifika situationen kan inte i sig kodifieras i regler, med mindre än att en oändlig regress hotar. Regelverk kan också vara felaktigt anpassade till de situationer de ska reglera, som när en mätmetod brister i validitet – det vill säga, mäter något annat än det vi avsåg mäta. Någon typ av lyhördhet

inför situationens unika karaktär måste alltså alltid komplettera regelverket. Och om man alltför okritiskt godtar och förlitar sig på givna regler blir resultatet, när man konfronteras med situationer som reglerna inte täcker, lätt en fantasilös stelbenthet – med andra ord, pedanteri.

När boken övergår till sin kritik av NPM och därmed besläktade samtidsfenomen blir detta regeltema tydligt. Dels är verksamheten i offentlig sektor för reglerad. Dels är regelverken illa anpassade till verksamhetens egentliga mål, vilket ger upphov till perversa incitament. Slutligen saknar systemet förmågan att hantera situationer som inte så lätt låter sig passas in under reglerna (genom att exempelvis mätas), vilket leder till att sådana situationer – som ofta är väsentliga för kärnverksamheten – blir osynliga i systemets ögon.

Bornemarks kritik är i sig fullt legitim, om än en anklagelseakt jag tycker mig ha hört förut. Mer betänklig är, som antytts ovan, hennes ansats att infoga NPM i ett mycket mer allmänt mönster, ytterst grundat i ratios dominans över intellectus i den moderna epoken. Bornemark spårar denna dominans ända tillbaka till René Descartes – en man som fått klä skott för många av modernitetens sjukdomar – och dennes ödesdigra beslut att postulera en absolut metafysisk åtskillnad mellan *res extensa* och *res cogitans*, materien och intellektet.

I den cartesianska dualismen ser Bornemark upprinnelsen till en rad intellektuella tendenser i moderniteten, som hon beskriver med ord som »scientism», »materialism» och »objektivism». Dessa, låter hon oss förstå, har sitt yttersta ursprung i ratio, människosjälens impuls att stöpa allting i samma standardiserade form. Hos Descartes blir den fysiska verkligheten till en passiv materia, kännetecknad enbart av sin utsträckthet – alltså sin mätbarhet. Själen, det vill säga *res cogitans*, reduceras å sin sida till en standardiserad kunskapsförmåga befriad från individualitet, passioner och självreflektion. När den moderna materialistiska naturvetenskapen sedan inträder på scenen gör den sig av även med *res cogitans*, den sista kvarlevan av subjektivitet, och kvar blir bara den materiella verkligheten som Descartes förstod den, dränerad på liv och blottlagd för naturvetenskapens reduktionistiska blick.

Det är inte helt uppenbart exakt vad det är Bornemark beskriver eller exakt vad kopplingen till den offentliga sektorns problem tänks vara. Bornemark börjar med att tala om »scientism», som hon beskriver som en »överdriven vetenskapstro» och en »pedanternas extremposition», men går sedan snabbt över till att tala om reduktionism, materialism, objektivism och till slut även naturvetenskapen själv. Att NPM kännetecknas av något som med rätta skulle kunna kallas »scientism» eller »reduktionism» – en vilja att ge en förenklad bild av fenomenen, framställa dem som lättare att infoga i kvantitativa modeller och underkasta yttre styrning än de i själva verket är – är visserligen inte helt taget ur luften. Mer betänkligt är ifall materialismen, eller för den delen naturvetenskapen som sådan, skulle ha någon del av skulden. Bornemark tycks tänka sig att dagens naturvetenskap, och i förlängningen det moderna scientistiska tänkande som tagit intryck av denna, är förbunden till en specifikt cartesiansk materiesyn som till sitt väsen är reduktionistisk, men utan att ge något närmare stöd för den uppfattningen.

I själva verket framstår Bornemarks bild av naturvetenskapen som en nidbild. Ett illustrativt exempel är den passage där hon gör gällande att:

Res extensa, den utsträckta materian, är styrd av yttre orsaker till skillnad från en levande kropp som styrs av inre principer. Den natur som naturvetenskapen undersöker är därmed en determinerad och utifrånstyrd materia, vilket gör att begreppet 'liv' blir svårare att förstå och riskerar uppfattas som en viss kemisk sammansättning snarare än som erfارande eller materia drivet [sic] av inre principer (s. 121).

Bornemarks tes här är alltså inte den dualistiska tesen att erfarenheten till sin natur är omöjlig att göra reda för i materiella termer. Tesen är snarare att den specifikt cartesianska materiesyn som naturvetenskapen presumtvt är förbunden till försvårar en sådan förståelse. Kontrasten mellan »orsaker» och »principer» syftar på en distinktion hämtad från Giordano Bruno, för vilken »orsak» syftar på ett rent yttre inflytande, till skillnad från en »princip» som

är inneboende hos tinget självt. Det är möjligen sant att människokroppen för Descartes är styrd av »yttre» faktorer, det vill säga *res cogitans*, som ju i den cartesianska dualismen är skild från kroppen. Men den moderna naturvetenskapen förlitar sig ju i allmänhet *inte* på någon cartesiansk tänkande substans för att förklara kroppens rörelser, och är därför så illa tvungen att istället förklara dem med hänvisning till en lång rad inre principer. Dessa principer må i många fall vara av kemisk natur, men de är icke desto mindre »inneboende» i kroppen, i varje normal innebörd av detta ord. Naturvetenskapens bild av en levande varelse är en bild av ett makalöst komplext och sofistikerat system med en hög grad av inre organisation, långt ifrån någon passiv klump materia i yttre krafters våld. Bornemark avslöjar här en ensidig och – vågar jag säga det? – reduktionistisk bild av naturvetenskapen, som hon tyvärr delar med många humanister.

Uppgiften att ge en rättvisande utvärdering av Bornemarks kritik försvåras av att hon beskriver de positioner hon kritiserar (scientism, materialism, reduktionism) i abstrakta och svepande termer, utan att någonsin gå i dialog med någon konkret företrädare för dem eller ens bemöda sig om att visa att någon hyser dessa åsikter i den form hon ger dem. Det finns ett undantag, och det är Bornemarks uppgörelse med den populärbiologiske författaren Richard Dawkins. Låt oss därför närmare skärskåda denna uppgörelse. »I Dawkins biologi,» skriver Bornemark, »är organismen passiv materia som helt styrs [...] av generna som passiv information» (s. 168). Genen blir i Bornemarks läsning av Dawkins en rent yttre orsak som styr och ställer över organismen, och den senare berövas därmed sin autonomi och reduceras till ett passivt ting i främmande maktens våld. Detta är dock säkerligen en vantolkning av Dawkins, som nog inte är omedveten om att organismens genotyp knappast kan determinera dess beteenden, beslut och erfarenheter (han lär ju till exempel inte vara omedveten om att genetiskt identiska individer såsom enäggstvillingar ofta skiljer sig åt med avseende på dessa saker). Tolkningen tycks ha sitt ursprung i en intervju där Dawkins försiktigt försvarar determinism – vilket Bornemark då förstår som *genetisk* determinism. Men i samma intervju är Dawkins tydlig med

att det inte är specifikt genetisk determinism han avser, utan determinism i en kvalificerad filosofisk bemärkelse, alltså tanken att naturen är ett deterministiskt orsakssammanhang.¹

Bornemark kontrasterar Dawkins syn på livet mot den teori om »autopoiesis» som försvarats av biologerna Humberto Maturana och Francisco Varela. Enligt denna teori är organismer självkonstruerande och självupprätthållande (»autopoietiska») system. Hos Maturana och Varela, menar Bornemark, styrs organismen därför av inre principer snarare än, som hos Dawkins, yttre genetiska orsaker – Brunos distinktion än en gång. Det är dock svårt att se att det skulle finnas någon egentlig motsättning mellan Dawkins å ena sidan och Maturana och Varela å den andra. Med risk för att bli en smula pedantisk vill jag påpeka att gener är *delar av* organismen, och inte vilka delar som helst, utan centrala komponenter i det biokemiska maskineri som kontinuerligt upprätthåller cellernas och vävnadernas struktur och funktion, det vill säga just precis Maturanas och Varelans autopoies. Det är i själva verket svårt att se hur generna överhuvudtaget skulle kunna utöva något inflytande över organismen om de inte på detta sätt deltog i dess processer. Tesen att organismen är autopoietiskt organiserad och tesen att gener utövar inflytande över organismen torde alltså vara fullt förenliga. Maturanas och Varelans autopoiesis-tes motsäger knappast heller Dawkins välkända teori om den själviska genen, som ju inte i första hand är en teori om hur organismen är organiserad, utan om de principer som styr det naturliga urvalet.

Det finns alltså mycket att invända mot i Bornemarks kritik av den moderna naturvetenskapen och materialismen. Hennes framställning av dessa företeelser framstår som karikerad och byggd på fördomar. Kritiken bottnar i resonemang som ofta framstår som rent associativa. Descartes såg materien som passiv och fri från inneboende principer och eftersom naturvetenskapen är materialistisk är den förbunden till en syn på människan som något likaledes passivt, som fritt låter sig styras utifrån. Kärnan i NPM är en vilja att detaljstyra verksamheter utifrån genom formella regelverk. Alltså är NPM och naturvetenskapen ytterst förbundna till samma

människosyn. Ett sådant resonemang bygger på att man i varje led drar likhetstecken mellan separata förekomster av mångtydiga och/eller teoretiskt omstridda begrepp som *materia*, *princip*, *passivitet* och *styrning* för att på så vis skapa intrycket av att de omdiskuterade fenomenen exemplifierar en gemensam struktur. Det gör de väl möjligen också, på en tillräckligt hög abstraktionsnivå. Men tillåter man sig att resonera på det sättet, utan att på allvar skärskåda hur långt likheterna sträcker sig, har man i slutändan inte visat något särskilt intressant – på en tillräckligt hög abstraktionsnivå liknar allting trots allt allting annat. I bästa fall uppmärksammar ett sådant resonemang likheter som läsaren kanske inte hade tänkt på, men lämnar åt denne det svåra arbetet med att sluta sig till vad dessa likheter faktiskt innebär i konkreta termer. I värsta fall skapar det grunden för ett *guilt by association*-argument där ett negativt laddat fenomen, som NPM, förknippas med till tillsynes neutrala fenomen som naturvetenskap eller materialism.

Som en sista kritisk anmärkning, främst riktad mot förläggaren, vill jag också uppmärksamma att boken rent språkligt håller låg kvalitet. Det är tydligt att den inte genomgått någon särskilt omsorgsfull redaktionell process. Små stavfel, syftningsfel, grammatiska misstag och underliga meningsbyggnader förekommer överallt och försvårar ytterligare läsningen av en redan ganska svårläst bok.

Som läsaren nog förstår är jag inte överdrivet förtjust i *Det omätbaras renässans*. Boken är likväl inte befriad från goda tankar och intressanta poänger. Det kapitel där Bornemark kritiserar evidensbaserad policy tyckte jag till exempel hade många tänkvärda passager. Ett exempel är poängen att en sådan evidensbaserad policy kan komma att premiera de åtgärder vars effekter är lättast att fastställa i den randomiserade dubbelblindstudien format snarare än de som faktiskt är mest effektiva. Bokens avslutande del, där Bornemark identifierar fristäder för intellectus från den omgivande ratiokulturen i poesin, religionen och humanioran, innehåller också tankeväckande reflektioner. Bokens övergripande syfte, att filosofiskt undersöka och kritisera den kunskapssyn som präglar styrningen av offentlig sektor, är inte i sig en dum tanke, även om jag person-

KARL BERGMAN, »DET OMÄTBARAS RENÄSSANS»

ligen önskat mig en bok som tog sig an denna uppgift med mer stringens.

→

Karl Bergman

Noter

1. Tillgänglig online på: <https://www.pbs.org/faithandreason/transcript/dawk-body.html> (hämtad 2020-11-23).